

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

*

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1893.

TARTALOM.

	Lap
A Pannóniai Ének. (II., befejező közlemény.) <i>Széchy Károly</i>	433
Ipolyi Magyar Mythológiájáról. <i>Révész Kálmán</i>	471
Kocsi Csergő Bálint életéhez. <i>Révész Kálmán</i>	484

KRITIKAI ROVAT.

A reformáció Kassán. Irta ifj. Kemény Lajos. <i>R. K.</i>	485
--	-----

ADATTÁR.

»Attila« a kutya-fajzat. XVI. századi olasz költemény. (III., befejező közlemény.) <i>Ballagi Aladár</i>	487
Pápai Páriz Ferencz naplója 1649—1691. (Vége.) <i>Koncz József</i>	499
Egy becses Kossuth ereklye. <i>K. Karlovszky Endre</i>	515
Eszterházy Pál nádor verseiről. <i>A szerkesztő</i>	522
Kazinczy az iskolatügyről (1787). <i>Szinyei Gerzson</i>	525
Pázmány Dénes levele Somogyi Gedeonhoz, <i>Kara Győző</i>	528
Olvasóinkhoz. <i>Ballagi Aladár</i>	528

—•—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős. **Szerk.**

 E füzethez félfvnyi melléklet van esatolva.

A PANNÓNIAI ÉNEK.

(Befejező közlemény.)

III.

A Pannóniai Ének történetének nyomozásából megállapítottuk, hogy annak az irodalomban a kéziratossal szembeálló szövegen kívül két teljesen önálló példánya volt:

1. a gyalakuti gróf *Lázár János* tulajdonában, melyet Dugonics Andrásnak ajándékozott;

2. a *Subich Ferencz* másolatában, melyet Heliser József Horvát Istvánnal közölt.

Az ének taglalásából pedig kifejtettük és megokoltuk, hogy az a XVI-ik század előtt nem készülhetett.

S mindebből mi következik?

A kérdésre természetesen csattanó választ az eredeti codex adhatna, ha felfedezhetnők valahol; de minthogy kutatás végett bajos az országnak találmára neki indulni, az egyik vagy másik önálló másolat kézrekerítése az első dolog, mely aztán talán az eredeti nyomára igazíthat. Ami különösen szükséges nem a szerző kiderítése tekintetéből, mert hiszen nevét tudjuk, nem a kor meghatározása céljából, mert hiszen azt a nélkül is tisztázni fogjuk: hanem az *eredeti szöveg* megállapítása, az *eredeti helyesírás* ismerete végett. Mert úgy tetszik, hogy a közvetítés révén mindkettő szenvedett. Legalább az ének a maga régi, mondai elemei előtt hézagossá mutatkozik, legalább az utolsó szakasz Horvát följegyzése szerint a Subich példányában valamennyire eltérő helyesírást követ:

Ezth zerzetteek Zylaghsagban
Chathy Demether nagh Gondolyathaban
Mýkorth nagh Bw wala Magyarorzagban
Egh nemý-nemý mulathsagaban.¹

Megkísértettük ennél fogva, hogy az ének önálló másolatait felkutassuk, esetleg keletkezésüket és összefüggésüket megvilágítsuk:

¹ *Horvát István*: Reliquiae linguae hungaricae vetustissimae. Pestini, 1830. Jelzete: 1302. | Quart. Lat.

hogy hátha ezen világosság az eredeti szövegre és eredeti helyesírásra is világot derítene? Mert abban a meggyőződésben vagyunk, hogy ennek a kísérletnek fonala, ha mi nem boldogulunk is egészen, legalább mást útra igazíthat. Aztán utoljára az is eredmény, ha tisztába jövünk, hogy a nyomozással már semmi eredményre nem számíthatunk.

Minthogy az ének a Szilágyságban készült, mely a kapcsolt részekkel a régi Erdélyhez tartozott; minthogy Dugonics a maga »igen megkopott« szövegét Erdélyben kapta, hol 1765-től 1770-ig működött: mindenekelőtt ennek a példányára fordítottuk figyelmünket. Sajnos azonban, az ő kéziratának gyűjteménye elkallódott. A jó öreg Szegeden, rokonai körében, élte át nyugalmi éveit, s elhúnytá után a szerzet nem követelte be kiméletességből szellemi hagyatékát, rokonai pedig nem gondoskodtak annak megmentéséről és a jövő számára való biztosításáról; így nagy részint elveszett. Egy nyalábot ugyan dr. Kiss Sándor, kegyesrendi tanár, egy évtizeddel ezelőtt felkutatott és megtalált valami padláson, Szegvárott;¹ napló-jegyzései s a magyar nemesség keresésére vonatkozó családi iratai pedig a nemzeti muzeumba kerültek,² de *Etelka* kézírata sem itt, sem a rendnél a középponton, sem a szegedi ház birtokában nincs meg; mert bár a kegyes tanító-rend azzal a készséggel, melyet az irodalom és tudomány érdekei iránt mindenha fényesen igazolt, mindent elkövetett fölkeresésére, azt megtalálnia nem sikerült.³ A középponton úgy emlékeztek ugyan, hogy az *Etelka* kézírata megvan Szegeden: de ott csak a *Jolánka* egy töredéke, 42 iv, található, jegyzetei nélkül, mert a jegyzeteket, mikben a kiadás oly gazdag, csak a számok jelölik.⁴ Ha ebből következtetnünk lehet, Dugonics regényeit egy versen irta és a jegyzeteket külön állította össze: minélfogva *Etelkának* nem annyira szövegére, mint inkább jegyzeteinek sorozatára volna szükségünk, hogy a Pannóniai Ének általa használt példányához juthassunk. Amint azonban az adatok beszélnek, le kell mondanunk erről a reményről, mert bárhova forduljon végette Dugonics irányában a kutató, elvesz a nyom szemei előtt; ami annyival sajnosabb, mert példánya, akár az ének eredetije, akár egyik régi másolata volt, *egyenesen* a Szilágyságból kerülhetett elő.

Gróf Lázár János, akitől kapta, ismeretes gyűjtő volt, ki a költészetért és tudományért mindég őszinte-lelkességgel hevült. Maga is költő és tudós, ki mint nagy-enyedi bölcsészeti hallgató, még csak tizenhárom esztendő gyermek, 1716-ban a híres Párizs-Pápai Ferencz halálára lendületes latin verset irt;⁵ később is,

¹ *Csaplár Benedek* szíves közlése szerint.

² *Dr. Szinnyei József*: Dugonics András Följegyzései. Budapest, 1883.

³ *Dr. Hám Sándor* szíves közlése szerint.

⁴ *Sáfrán József*, szegedi kegyesrendi tanár szíves értesítése szerint.

⁵ *Gróf Lázár Miklós*: A gróf Lázár-család. Kolozsvárt, 1858. 91. lap.

egész élte végéig, 1772-ig szorgalmasan áldozik vala a művészetnek. Eszénél, jelleménél, összeköttetéseinél fogva gyorsan emelkedett: még fiatalon királyi táblai bíró, majd belső szolnoki főispán, aztán táblai elnök, főkormányzói tanácsos, végre az erdélyi három nemzet országos elnöke lett; a rendek főkormányzónak is megválaszták, de Mária-Terézia mást erősített meg helyette.¹ Fényes hivatali pályája alatt, mi közben előbb báróságot, majd grófságot kapott, talán még inkább írói és költői munkássága révén, mi elágazó és sokatérő volt, benső összeköttetésben és levelezésben állt Erdély minden tudósával és majd minden felekezete püspökével.² A marosvásárhelyi főiskolában, melynek főfelügyelője volt, illetőleg annak könyvtárában egész csomó levele van Bél Mátyáshoz, Jánosi Miklóshoz, Cserey Farkashoz, Repszely Lászlóhoz, Bajthay Antalhoz, Biró István jezsuitához, hogy a kiadottakat hazánk és a külföld egyéb jeleseihez ne is emlegessük.³ A közbecsülés annyira emelte, hogy kora Vergiliusának nevezte el, a miben ha hibázott is, mutatja a szeretetet, melylyel róla ítélte. Kétségtelen, hogy igazi hivatása volt, de tehetségeit sokkal inkább megosztotta és felaprózta, hogysen valami nevezetést alkothatt volna. Mint a nagyhirű Wolf tanítványa, a marburgi egyetemen, ennek befolyása alatt latinra fordította bölcséleti és mértani kézikönyveit,⁴ melyeket az erdélyi iskolák használtak is; mint egyháznak oszlopos férfija, a főkormányzókhoz, az udvarhoz, Mária-Teréziához számos kérelmet és fölterjesztést intézett, alapos jogi fejtegetéssel és történeti tudással, melyek fogalmazványai részint a marosvásárhelyi főiskolai, részint a családi irattárban mai nap is megtalálhatók;⁵ mint jeles törvénytudó és gyakorlati államférfi a Codex Theresianusról beható szakvéleményt készített, mely kiadatlan vegyes műveinek gyűjteményében ma is megvan; mint buzgó vallásos ember, francziából Innepnapokra való isteni dicsőreteket dolgozott át, melyekben a megadó szív mély áhitatai szólanak meg; mint lantos és elbeszélő költő, a latin és magyar művek egész sorozatát bocsátotta kézre, melyek közül különösen *Florindája* nagy népszerűségre jutott. De míg a magyarban pongyola, a latinban szabatos, nem egyszer megragadó erő és igaz érzés rezdül meg zengő soraiban. Pihenője, szórakoztatója, vigasza, öröme, éltető eleme az irodalom, a költők és tudósok társasága. Ez a kapocs fűzte Dugonicshoz is, kinek a Pannóniai Énekekkel kedveskedett.⁶

Mert voltak régi írásai.

¹ *Ugyanaz*, ugyanott. 94. l.

² *Ugyanaz*, ugyanott. 92. l.

³ *Koncz József* szíves közlése szerint.

⁴ *Gróf Lázár Miklós*: A gróf Lázár-család. Kolozsvártt, 1858. 92. lap.

⁵ *Koncz József* szíves közlése szerint.

⁶ *Gróf Lázár Miklós*: A Lázár-család. Kolozsvártt, 1858. 97, 98, 99. l.

1738-ban árulás érte, hogy II. Rákóczy Ferencz fia, József érdekében valami titkos összeesküvésbe keveredett; miért a bécsi udvar többed magával elfogatta s előbb Szebenben, majd Medgyesen elzáratta. Messzire vinne akár a rokonok és országos rendek kérelmének, akár a per folyamának és megszüntetésének elbeszélése; azt említjük csak egyedül, ami ide vonatkozik, hogy az erdélyi tragédiában a gyanút leginkább az növelte ellene, hogy levelei és irományai lepecsételésekor több oly írást kaptak nála, melyek állítólag scytha betűvel készültek s nagyatyjáról vagy atyjáról maradtak reá; foglalatokra nézve teljesen ártatlanok voltak.¹

Ime, úgy látszik, hogy már nagyatyja vagy atyja is gyűjtögetett; sem ezek az irások, ha scytha betűvel nem készültek is, amiről szó alig lehet, mindenesetre *régi* irások voltak. Már most, tekintettel a család eme hajlamára, a Lázár János író természetére, még igazoltabbnak vehetjük, amit Dugonics állít, hogy ettől kapta a Pannóniai Éneket, annyival inkább, mert a gyalakúti ág egyenes összeköttetése a Szilágysággal nyilván megállapítható. Föl egészen a hitújítás idejéig, az I-ső Lázár Jánosig, kinek felesége Apaffy Klára volt, hetediziglen visszamehetünk: s ezt az összeköttetést onnan kezdve kimutathatjuk. Az ág családi birtokai ugyan, melyek részint fejedelmi adományozás, részint házasság révén, tetemesen fölszaporodtak, nagyobbrészt az erdélyi belső megyéken és székeken feküdtek; de a rokonságnak a Szilágyságban is terjedelmes jószágai voltak. Mert a gyalakúti-ág egyebek között a Bethlen, Apaffy, Teleki-családokkal házasodott ismételten össze;² e családok pedig az egész XVII. és XVIII. századon keresztül szilágysági birtokok is voltak.³ Mi valószínűbb, mint hogy a Szilágyságban termett ének ily közvetítéssel a család gyűjteményébe, majd a gróf Lázár János tulajdonába juthatott. A család levelestára, melynek dicsősége a királyi regösök (regales combibatores) rendjére vonatkozó Nagy Lajos-féle oklevél megőrzése, a Pannóniai Éneket még csak másolatban sem tartotta meg; így a Dugonics-Lázár-féle szöveg valószínűleg végképp megsemmisült.

Hát a Horvát Heliser-féle szöveg? Honnan származott és hova került? Származásáról nem tudunk egyebet, mint hogy *Subich Ferencz* fedezte föl és másolta le. Ez a Subich Ferencz a nagy-koloni Subich-család sarja, ki tanulmányai végeztével állami szolgálatba lépett. 1763-ban kamarai titkár volt, mivé nem sokkal előbb lehetett, mert neve a titkárok között az utolsó helyen fordul elő; aztán 1770-ben Albert, szász királyi hercegnek, Magyaror-

¹ *Szilágysági Ferencz*: Klió. Históriai zsebkönyv. III. Esztendő. Kolozsvártt. 1836. 424, 431. l.

² *Gróf Lázár Miklós*: A gróf Lázár-család. Kolozsvártt. 1858. 48, 58, 61, 78, 84, 92. lap.

³ *Szikszai Lajos*, szilágymegyei alispán szíves közlése szerint.

szág helytartójának titkára, négy esztendő mulva, 1774. évben, Magyarország ítélőmestere;¹ végre királyi ügyigazgatója, ki 1787 előtt halhatott el, mert ebben az esztendőben Pray és Cornides már mint holtat emlegeti. Életének java része, pályájának gyors emelkedése Pozsony ama fényes korszakába esik, mikor nemcsak az ország rendei és zászlós urai gyülekeztek ott rend szerint össze, nemcsak az udvari kamara székelt ott, de az ország királyi helytartója is ott lakott és Mária-Terézia bécsi udvara mellett, szinte mondhatjuk, második királyi udvart tartott, annak ragyogásával, pompájával, méltóságaival egyetemben. Pozsony az idő szerint Magyarország hivatali és szellemi középpontja volt, ahol a nagy királyasszony és környezete nem egyszer jelent meg, ahol pazar és káprázatos udvari ünnepek nem egyszer folytak, ahol a nemzet közdolgai és közérdekei futottak össze és nyertek megoldást; szóval ahol a magyar történet készült. Mind ennek ereje és hatása vonzó volt a történeti kutatás és tudomány jeleseire is; minélfogva Pray György, Ráth Mátyás, Révai Miklós, Koller József és nemes pártfogója, Klimó György, a nagyeszű és sokismeretű pécsi püspök, rövidebben, vagy huzamosabban az ország eme főhelyén tartózkodott, ahol élt és működött a korszak két legjelesebb költője is: Amade László és Faludi Ferencz. Talán emez írók példájától lelkesedve, talán a maga belső hajlamából buzogva, hivatalos elfoglaltatása mellett Subich tudományos kutatásokkal és gyűjtésekkel is foglalkozott. Nemcsak a Pannóniai Ének, melyet minden valószínűség szerint valami szerzetesrendi codexből irhatott le, mint ahogy a Szent Istvánról és Mátyásról szóló történeti éneket is szerzetesrendi codex őrizte meg;² de Zsigmond királynak Maróthy János, macsói bán érdekében kiadott oklevele is bizonyítja. Úgy látszik, hogy nem alkotó tudós, csak gyűjtő volt, aki a maga szerzeményeit szívesen bocsátotta mások rendelkezésére és fölhasználására, mint Pray és Koller tanúskodik; mert a pécsi püspökség érdemes történetírója ama Zsigmond-féle oklevelet nagy művében közölve, csillag alatt megjegyzi, hogy annak másolata kéziratban Subich Ferencz ítélőmester gyűjteményében található, melyet az véle évek óta a legkészségesebben közölt és a maga céljaira felhasználni engedett.³ A miből nyilván következtethetjük, hogy Prayval is csak közölte és fölhasználni engedte a *maga* másolatát, de nem ajándékozta oda; ennélfogva ennek a példánya, a *saját* másolata volt, melyet a maga tudása és jóhiszeműsége szerint készített és megrövidíthetett. Annyi bizonyos, hogy a Subich példányában megvolt a három utolsó versszakasz; annyi bizonyos, hogy Subich a nélkül, mikép Csáthy

¹ *Nagy Iván*: Magyarország családai. Pest, 1863. X. kötet, 390. lap.

² *Nyelvemléktár*. II. k. Budapest, 1874. 95. és 242. l.

³ *Koller József*: Historia episcopatus Quinque-Ecclesiarum. Tomus III. Posonii, 1784. 288. l.

Demeterről bármi adata volna, az éneket a XVI-ik század elejére teszi. »Az eredeti írásának jelleme, mondja, olyan, aminő a XVI-ik század elején vala használatban.«¹ Ez az ítélet csattanósan hirdeti, hogy néhány régies szó és alak miatt nem tévedett meg, hogy az ének mondai elemeinek a krónikákkal való összeütközéséből nem kényszeredett arra a tudós *műtét* végrehajtására, hogy a három utolsó verset elmesse és elvesse. Tudományosságának különben meggyőző bizonyossága okleveles gyűjteménye és gazdag könyvtára, mely halála után *Heliser József*, esztergomi tanácsos birtokába került.² Nem tudjuk, hogyan, és nem tudjuk, mikor; de valószínűnek látszik, hogy nem közvetlenül. Mert ez a Heliser József esztergomi fi, aki 1779. április 12-én született s így a Subich halálakor alig 8 esztendő lehetett; a mellett egyszerű polgári családból eredett, apja Heliser József és anyja Kantnerin Erzsébet; még öccse is, János, fazekas mester eleinte. De mindkettejükben erős hajlam és tehetség élt a magok kiképzése és művelése tekintetében. József iskolákat végzett és szülőföldre egyik főtisztviselője lett; János pedig bátyja vezetése alatt annyira haladt, hogy magán elemi iskolát nyitott, példás és szeretett tanítónak vált, kinek keze alól került ki Esztergombar a mai öregek legnagyobb része. Heliser József azonfölül irogatott is s még megvan Esztergom multjára vonatkozó munkája.³ Valószínűleg nem örökölte, hanem úgy szerezte meg a tudomány iránt való szeretetéből a Subieh-könyvtárt, amely ma Esztergom tulajdona, mert Heliser, »e nemes város, mint szülőföldre iránt való lelkeseedsből, a míveltség és tudomány emelkedésének elősegítéseül«, ennek hagyta végrendeletileg.⁴ Sajnos, hogy végrendelete, mely talán a könyvtár eredetéről is felvilágosítást adhat vala, elkallódott; de a hivatalos átvevők jelentése, melyből a hagyaték megokolására vonatkozó sort merítettük, annak értékéről elegendőképp tájékoztat. Heliser 1844. augusztus 10-én halt el. Két nap mulva felbontották és kihirdették végrendeletét, s csakhamar a városházára szállították és felállították könyvtárát, mely a schematismusokkal együtt 2538 kötetből, némely kéziratokból, több térképből és egy földtekéből állt.⁵ S ma is ott, a főjegyző helyiségében őrzik, mert hivatalos kezelője mindég a főjegyző.

De bár a derék hagyakozó 3000 váltó forintot is rendelt a könyvtár gyarapítására; alig növelték azt mégis újabb művekkel;

¹ *Horvát István*: Reliquiae linguae hungaricae vetustissimae. Pestini, 1830. 15. lap.

² *Horvát István*: Reliquiae linguae hungaricae vetustissimae. Pestini, 1830. 15. l.

³ *Dr. Földváry István* szíves közlése szerint.

⁴ *Az átvevők*: Hartmann Ignác polgármester, Viola Ferencz tanácsos és Niedermann András szószóló jelentése szerint. Esztergom sz. kir. város levéltárában. 1844.

úgy hogy szinte az eredeti állapotában maradt. Mert csak gondosan, pontosan őrzik, de nem igen bolygatják, sem nem olvassák, sem nem kutatják.

Ime, a Subich könyvtára, melyből Heliser az ének másolatát Horvát Istvánnal közölte, még a maga teljességében megvan az esztergomi városházán; a Horvát irodalmi hagyatéka pedig, melyben a legapróbb följegyzést és levelet is meggyűjtött, hiánytalanul megtalálható a nemzeti muzeumban; ennél fogva az ének Subich-példánya egyik vagy másik helyen minden valószínűség szerint még meglesz. Ha mi föl nem kutathattuk is, noha többen segítették a nyomozásban, valami szerencsés véletlen még felszínre vetheti.

De szerzőjéről elegendő tájékozást nyújthatunk.

Hát ki volt *Csáthy Demeter*?

Életéről vajmi kevés, mindössze három adatot ismer eddig az irodalomtörténet. Az egyik, a melyet Toldy említett meg először a Miller névjegyzékéből.¹ E szerint 1493—1509 között a krakkai egyetemen tanult. Bár a hallgatók névsora ez esztendőök folyamáról megszakítás és a közbeneső évek megjelölése nélkül egy tömegben van közölve; Szilády Áron mégis abból, hogy az előtte álló nevek viselői közül Debreczeni Péter, Czeglédi István, Temesvári Gáspár, Kamarás Mátyás 1502-ben, Péteri Márton és Pesti Ferencz 1503-ban, az utána következők közül pedig Szikszai János 1503-ban, Patai Tamás, Dévai Gergely, Kisvárdai Tamás 1504-ben nyerték el a baccalaureatust, nagy valószínűséggel azt következteti, hogy Csáthy Demeter 1502-ben vagy 1503-ban járt a krakkai egyetemen; hogy nem promoveált, vagy szerényebb tehetségeinek és vágyainak, vagy szűkösebb anyagi sorsának tulajdonítja.² A másik, amelyet maga jelez utolsó versében, hogy énekének szerzésekor a Szilágyságban tartózkodott.³ Végre a harmadik, melyet Székely István őrzött meg Zsoltár-fordítása magyarázatai közt.

A 128-ik zsoltárhoz, mely a feleséget a termő szőlőtőhöz és a gyermekeket az olajfának fiatalhoz hasonlítja s az élet áldásaként azt kívánja, hogy az ember meglássa az ő fiainak fiait, a következő érdekes magyarázatot csatolja:

»Fiaidnak fiait etc. Itt több ajándékát számlálja előve az házasságnak, hogy fiaiknak fiait megláthassák, mint Ádám, Set, noe, Ábrahám, Iizák, Jakob, az próféták és nagy sokan egyebek, kik Christusba hittének, de istennek ez féle ajándékát igen gyűlö-

¹ *Toldy Ferencz*: A magyar költészet története. II. kiadás, 140. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. k. Budapest, 1890. 371. l.

³ *Horvát István*: Reliquiae linguae hungaricae vetustissimae. Pestini, 1830. 15.

lik, az *Cautess* barátok és papok, mert űk az Luciper parancsolatját tartják, kit kiadának pokolba az Styx mellett, az Sisifos hegyén, hol meg vagy on irva, kűssebb bűn a paráz naság, honnem mint az házasság, ez Juciper tábláját láttam *Csáti Demeternél* és Váradon *Frater Gergelynél*.¹

Azt hisszük, hogy Székely István e jegyzetének biztos alapjára egész csomó következtetést építhetünk. Kétségtelen, hogy a Zsoltárok derék fordítója és az első magyar világtörténeti krónika érdemes írója ismerte a mi Csáthynt, hogy megfordult nála, minden valószínűség szerint valami útja alkalmával, amikor a Szilágyságot Csáthy Demeterrel és Nagy-Váradot Fráter Gergelyvel érinthette. Ha eszünkbe jut Tinody Sebestyénnek, ki mint szikszai birtokos, a szikszai plébánossal² összeköttetésben lehetett, hiszen nemcsak vallásos meggyőződésére, de írói hajlamára is megegyezett vele, erdélyi útja, melylyel 1553-ban az abaujmegyei Kassáról Debreczenen át Bihar, Békés, Arad, Hunyad, Alsó-Fejér, Kűkűllő megyéken keresztül kanyarodott Kolozsvárra krónikájának nyomtatása végett, mert igaza van Szilády Áronnak, hogy vándorművész és vándor-költő útazása mai időben sem történik valamely előre megállapított s változást nem szenvedő terv szerint a leg-egyenesebb és legrövidebb vonalon;³ könnyen elképzelhetjük, hogy Székely István is »kedvező alkalom, barátság, biztató reménység s több más földiekkel játszó égi tűnemény« következtében félrefélre csaphatott. Természetesen arra ügyelni tanácsos vala, a nagyobb biztonság tekintetéből, hogy a *Szapolyay-királyság* területén maradjon, melyhez Keleti-Magyarország és Erdély is a kapcsolt részekkel tartozott. Ennek az összetartozásnak egység-érzetéből következett, hogy a felső megyék tudós és lelkes vállalkozó papjai, mint Thury Farkas Pál, megjelentek a nagyváradi és gyulafehérvári felekezeti vitákon, hogy az erdélyi részek buzgó és tanult protestans fiai készségesen vállaltak ott lelkesí és tanítói állást, mint Ilosvai Péter és Székely István, kik nem szakadtak el egészen szűlőföldük vidékéről, de később föl-fölkeresték azt.

A Székely István Zsoltár-könyvében Csáthy Demeter és Frater Gergely nevének említése minden távolabbi vonatkozás nélkül fordul elő, egyszerűen mintha csak az imént látta volna nálok a Juciper tábláját. Ebből az egyszerű fölemlítésből nyilván föltehetjük, hogy Csáthy Demeter, valamint Fráter Gergely a Székely Zsoltár-fordításának kiadásakor, 1548-ban még élt, talán akkor is a Szilágyságban és Nagy-Váradon; sőt a vonatkozásból, melylyel nevek a *cautess* barátokra és papokra való hivatkozásnál fogva, kiket az író másutt kopogató, másutt megint gűnyosan

¹ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 240-ik levelen.

² *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 4-ik levelen.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. III. k. Bpest, 1881. XX—XXI. l.

szentsíges barátoknak és papoknak nevez,¹ szóba jő, azt is következtethetjük, hogy barát volt és barát maradt mind a kettő. Frater Gergelyre nézve ez egészen bizonyos, mert ő a biharmegyei Fráter-család valamely tagja nem lehet, a mivel a névnek kis *f*-fel való kezdése még nem ellenkeznék, mert hiszen az idézett magyarázatban a Noénak neve, sőt a Zsoltárok elején magának a fordítónak neve is, *Székel Estuan* kis betűvel van írva,² hanem ellenkezik a család története, mely szerint csak ippí Frater Pál, kit lángeszű rokona, Frater György, neveltetett, vette föl a nevet; és sem atyjának rajta kívül, sem neki Istvánon kívül más fia nem volt, ennek a következtében a XVI-ik század első felében a családnak Gergely nevű tagja nem lehetett;³ a mellett ellenkezik a hivatkozás egyenes értelme és ellenkezik ezzel együtt a gondolkodás természetes törvénye; annyival inkább, mert a házasság és fajtalanság ily szembeállításával csak a katolikus papokat és barátokat vádolják. Ime, Magyar István is hasonló vádat hangoztat:

»Nemellyec peniglen nem altallyac azt hazudni, hogy az paraznalkodasnal az Papoknac feleséget venni nagyob bűn, mint egy szemtelen Spaniol Jezuita is Isten ellen es soc iamborok botrankozasara 1581 esztendőben kibocsatatot irasaban nem altallya azont mondani. De vöttec ketség-nelkül az Papistac ezt, az regi Eretnekektől, s az ördögtől, mert az hazassag minden rendbeli emberekben, tiszteletes es fertelemnelkül való ágy, de az ördög az ő tagiaival giülöli azt, kiktől tanulunk az Papistac, keues tiszteséget tesznek az szent hazassagnac, ugyan azon okockal oltalmazuan képmutato zuzessegeket, melyeckel az regi Eretnekec.«⁴

Mindezek erejénél fogva az adat természetéből és a Frater Gergely társaságából, vonnak következtetést Csáthy Demeterre. Mi okon szerepel mégis egész nevével, mikor az egykorúak Martinuzzit is többnyire csak *Frater Györgynek* emlegetik? Alig csalódunk, ha énekére gondolunk, melyből neve a maga emberöltője előtt ismeretes lehetett, legalább minden arra mutat, hogy a gróf Lázár János példánya és a Subich Ferencz használta codex példánya egymástól teljesen önálló volt; ennél fogva a Csáthy egész nevére való hivatkozás annál nyomatékosabb vala. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Székely István ismerte az éneket.

Békesi Emil abban a tanulmányában, melyet a legrégibb történeti ének koráról ír, vizsgálatai közt arra az eredményre jut, hogy az ének szerzője a bécsi krónikát követi ugyan, de

¹ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 235-ik levelen.

² *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 4-ik levelen.

³ *Nagy Iván*: Magyarország családai. IV. k. 254. l.

⁴ *Magyar István*: Az Országokban való soc Romlasoknak okairól es azokból való meg szabadolasnac io módjáról, mostan uyonnam irattatott, es soc bölts emberekne c irasokból szereztetett hasznos könyvetske. Sárvár, 1602: 146. l.

sok helyen bővebb, részint régibb, részint újabb krónikákból merít. »A Névtelenből vette — ugymond — a Százhalomnál való megállapodást, melyről Kézai nemcsak magyarázatot nyújt, de e hagyománynak a XIII-ik század végén ismeretes és elterjedt voltáról is értesít. A pozsonyiból merítette a hármás Deus kiáltást, a budai és Turóczi-féléből ezt és ennek szokásban maradtát az énekszerző koráig, nemkülönben az ajándékló fehér színét s legvégül Székely Istvántól a Deés szó származását«. Ennélfogva azt vitatja, hogy a Pannóniai Ének a Székely Chronikájának megjelenése, 1559 után készült.«¹

Semmi sem képtelenebb, mint az afféle föltevés, hogy a XVI-ik század első felének egyszerű barát-írója megszerezzen magának szinte minden krónikát s összehasonlító forrás-tanulmány alapján írja meg a maga szerény énekét. Toldy Ferencz kimutatta² és Szilády Áron fényesen igazolta,³ hogy a szerző előtt a bécsi krónika állhatott, mely mindent magában foglal, amire az ének kiterjeszkedik, némi mondai-elemen vagy ének-töredéken és a Dees névének Deusból származtatásán kívül. A mit Szilády a szerzőnek ajándékoz.

Mi ezt az ajándékot elfogadjuk és köszönettel nyugtatjuk; annyival inkább, mert Csáthy Demeternek teljes joga van hozzája. Mert nem ő merített Székely Istvántól, hanem megfordítva Székely belőle. Hiszen Csáthy 1502-ben vagy 1503-ban járta a krakkai egyetemet, már akkor legkevesebb 20–25 esztendő lehetett, mert amaz idő szokása szerint inkább későbbben, mint korábban mentek külföldre tanulni; a Székely krónikájának közrebocsátása után pedig, 1559-ben vagy 1560-ban 80—85 éves lett volna, a mikor a legtöbb ember a hamut is mamunak mondja és nem igen kanyarint verseket; megengedve, hogy még élt. Ellenben a negyvenes évek elején, a mikor a 60—65 esztendő felé járhat vala, még fölbizseredhetik a vére és kedve, s gyengülő kézzel szerezhet egy gyarló históriás éneket, melynek rythmusa és szerkezete nyersségéről már első ismertetője panaszkodik.⁴ Talán épp ez a kései termés magyarázhat és menthet ki sok fogyatkozást.

Hát mikor keletkezett az ének voltaképp?

Mikort nagy bú vala Magyarországon. Felel Csáthy maga. De micsoda nagy bú? Mert ha nem támaszkodunk is a kesergő dalra, hogy »Szomorú a magyar nóta, háromszáz esztendő óta«; el kell ismernünk, hogy sokszor vala nagy bú Magyarországon csak a XVI-ik század első felében is.

¹ *Abafi Lajos*: Figyelő. II. k. 1877. 86. l.

² *Toldy Ferencz*: A magyar költészet története. II. kiadás. Pest, 1867. 87. l.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. Budapest, 1877. I. kötet. 229—231. l. Valamint *Figyelő*, II. kötet, 1877. 220—221. l.

⁴ *Pray György*: Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hungarorum, Avarorum et Hungarorum. Vindobonae, 1774. 75—76. l.

Vagy hivatkozzunk-e *1514-re*, a *Dózsa György* forradalmára, mely czeglédi programja szerint királyság, nemesség, főpapság eltörlésével jogot, tulajdont és rangot a teljes egyenlőség alapján akar vala rendezni, a társadalomban csak egyenlő polgárságot, parasztságot és egy püspökön kívül egyenlő papságot akar vala megtúrni; mi éppen azért az alsó népség és alsó papság között oly általános és rohamos hódítást tett. Szinte megmozdult az egész ország! Máramarostól le Bács-Bodrogig, Beregtől le Baranyáig, a Balaton mellékétől el egészen az Aranyos vidékéig a nyugtalanság, izgalom végigvonult, olykor lángba csapott, olykor vérbe fült; mert a fölégetett uraságok és megölt urak, Csáky Miklós, Telegdy István, Dóczi György és Zólyomi Miklós fejében ezereknént vérzett az áldozat, férfi, asszony, gyermek. A lázadó zavargásnak utolsó kétségbeesett erőfeszítése Biharban és a Szilágyságban történt, sőt a lángeszű pap, Mészáros Lőrincz is a Szilágyságba menekült és Zilahon vontá meg magát egy ideig; ennél fogva kétségtelenül a hatás, a nagy bú különösen ezen a tájon nyilatkozhatott. Dózsa György és társai iszonyú bűnhődése, az egész lázadás kiméletlen vérbefojtása, az összes parasztság szabad költözésének megszüntetése, örökös szolgaságra vetése, a népmonda szerint még a könyörülő Istent is részvétre indította, mert Szapolyainak a szent misén, az Úr testének felmutatásakor, két esztendeig rendesen elveszett a szeme világa, míg anyja és nővére jócselekedeteivel ki nem engesztelte az eget; mert a boszúálló országgyűlés küldöttei elé, kik a sujtoló ítéletet szentesítés végett a királyhoz Budára megvitték volna, hirtelen oly sűrű köd ereszkedett, hogy sajkájok egy malomba ütközött és velök elmerült.¹ Mennyivel élénkebb, mélyebb lehetett a részvét, a nagy bú a népség és papság körében, melyet a nemesség szintén keményen kárhoztatott, éppen ott, ahol az utolsó föllobbanással az utolsó remény is elfoszlott?!

Vagy hivatkozzunk-e *1526-ra*, a mohácsi vészre, melyet ma már majdnem közmegállapodással a nagy bú idejének fogadnak el? Szokásba, de csak szokásba jött ez a nézet minden behatóbb megokolás nélkül. Mert igaz ugyan, hogy a mohácsi síkon, rövid másfél óra alatt 7 főpap, 13 zászlós úr, 500 főnemes és mintegy 20.000 vitéz esett el, hogy maga a király is, II. Lajos a Csepatakába fült, hogy az omló zápor csak kevés szerencsétlen menekülőnek fedezte útját; de épp oly igaz, hogy vesztett a magyar nagyobb sereget is a muhi pusztán, derekabb királyt is Várna mellett; mégis kiépülte hamarosan. A mohácsi vésznek *magára a népre* közvetlenül egész végzetessége csak később, a politikai, társadalmi, gazdasági és erkölcsi romlás által nehezedett;

¹ *Márki Sándor*: Dózsa György. Budapest, 1883. 159, 160, 151, 178, 180, 191, 192, 199, 201, 203, 214, 216. l.

azt eleinte föl nem fogta, föl sem foghatta, főként az Erdélyiség népe, melyet Szapolyay János, a nagyravágyó vajda az ütközet-től megkímélt, ennél fogva megsiratni, megbúsítani közvetlenül nem kellett. Már pedig az emberi gyöngeség következése, hogy az egyszerű nép általános szerencsétlenség közepette is könnyen vigasztalódik, ha maga épen megmenekülhet; így a nagy bú a mohácsi vész után nem oly egyetemes, legalább nem oly kizáró, hogy más nagy búra ne gondolhassunk?

Vagy hivatkozzunk-e *1540-re*, Szapolyay elhúnytára, mely napon Verancsics szerint, egész Erdély földrengést érzett, hogy tudja meg, hogy egy nevezetes királyt veszített, kinek halálát még a természet is jelezni akarta. Népe szerette és megbúsulta. »A merre csak vitték koporsóját — írja Szilágyi Sándor — a nép mindenütt gyászos arczczal, sirva fogadta, mintha egy második Mátyást veszített volna. Mert ő a mint nyájas és leereszkedő, éppen úgy népszerű is volt. De ellenségei éppen azon tulajdonait, melyek által biztosította vállalatai sikerét, fordították ellene. Népszerűségét kegyvadászat eredményének, óvatosságát tehetetlenségnek, békeszeretetét gyávaságnak bélyegezték. Mert aljas szenvedélyeket nem találtak benne, férfiatlansággal vádolták. Verancsics méltányló szavait az elfogultak vagy ellenséges indulatuak tudomásul sem vették. Valóban bámulva kérde az ember: hogyan tarthatta fenn magát ily uralkodó 14 éven át, szemben egy más uralkodóval, mindig egy nagy párttal rendelkezve, barátságos viszonyban az európai diplomácia tetemes részével s végre kibékülve ellenfeleivel is, királyul ismervé tőlök? De népe, mely megsíratta s mely anyyi rágalom daczára becsben tartja emlékét, igazabban itélt róla:»¹ Itt, Erdély földén, töltötte életének utolsó idejét, vette fia születésének hírért, tartotta ennek örömnünnepét, itt szenvedte át rövid betegségenek kínjait, végrendelkezésének aggodalmait, itt szötte a jövő élet álmái közé fia jövőjének reményeit. Mindez ravatalával, koporsójával, utolsó néma útjával Szász-Sebestől Székesfehérvárig, mélyen beleveste emlékezetét erdélyi népének szívébe; nem csoda hát, ha különösen itt és a szomszédos részen érzik, hogy nagy bú vala utána Magyarországon!

Vagy hivatkozzunk-e *1541-re*, Budavár elfoglalására, mely megdöbbenéssel töltötte el még ama hazafiakat is, kik eddig a gyermek-király érdekében a német ellen a török pártfogásában bizakodtak. Megjött ugyan a hatalmas Szulejman, fölmentette a várat s Ó-Buda alatt táborba szállva, nyájasan fogadta kedves gyámfiát: a kis János-Zsigmondot, kit táborába aranyos hintón vittek, melyet az országtanács tagjai, Frater György, enyingi Török Bálint, Petrovics Péter, Verbóczy István gyalog kísértek; de amig fiaival csókoltatta a gyermeket, a mig maga vendégelte

¹ Szilágyi Sándor: Erdélyország története, tekintettel művelődésére. Pest, 1866. I. kötet, 271, 272. l.

a magyar urakat, addig lopva, csellel elfoglaltatta Budát és kirendelte belőle Izabellát, Lippára, az erdélyi és tiszai részekre utasítva. S hiában esküdözött a szultán s hiában állítottatott ki fényes és hiteles oklevelet esküjéről, hogy a királyfit országrészében megvédi, Budát nagykorúságára neki visszaadja; a csalódás és leveretés nagy bűjében senki sem hitt többé sem irásának, sem ígéretének. S a felséges Izabella, a felséges kis-király, a magyar királyi udvarral, vagy inkább romjával csakugyan kiköltözött, nyomorú ökrös szekereken, melyeket a kegyelmes pártfogó adott, Tisza-Varsány, Kun-Szent-Márton, Gyula és Lippa felé, majd 1542-ben Erdélybe. Buda veszte, a keresztyén főváros török kézre való jutása, az özvegy és árva kijátszása, a nemzet szerencsétlensége, a költözködés leverő gyásza, annyi ijedelme és zavara, szemben a fenyegető martalócokkal és még fenyegetőbb jövődövel, nagy búbanatot keltett országszerte; de különösen amerre a szomorú menet vonult, ahová a szomorú menet ért: Erdélyben és a szomszédos részeken.

Már most a négy nagy bú közül melyik értendő?

A legtöbb valószínűséggel bíró választ úgy adjuk meg, ha Székely Istvánhoz térünk vissza.

Tudjuk, hogy ő nemcsak nevére, de eredetére nézve is székely, udvarhelymegyei, benzédi születés. Tudjuk, hogy a XVI-ik század első felében a szép székely földön szent Ferencz rendje igen virágzott; sőt ott még mai nap is egy pár virágzó háza van. Úgy látszik, hogy ez egyszerű szerzet, mely épp oly férfias lélekkel forgolódott az igehirdetés és tanítás terén, mint a mily erős kézzel szorgalmatoskodott az ipar és földmívelés mezején, hiszen Tomory Pált is kapálás közben érte az érseki székre hívás, a kemény székelység egyszerű természetével éppen összeillett. 1525-ben, a rend történetírója, Fridrich Orbán adatai szerint az *erdélyi őrállomásnak* 12 társas házában 218 tagja volt; s e társas házak közül a maros-széki Felfalu és csik-széki Somlyó bizonytalanszerzte és messze elszórta a maga őrszemeit.¹ Hiszen a XIII-ik század elején, 1216-ban a domonkosok, 1223-ban a ferenczesek rendje éppen arra a célra alapult, hogy a nép vallásos és erkölcsi érzületét fokozza és erősítse. E két rendnek, azután másoknak is megengedettett — mondja Szilády, ami addig a szerzeteseknek tiltva volt, hogy klastromaikon kívül úton-útfélen, nyilvános helyeken prédikálhassanak. Jártak, keltek, a nép között forogtak, időhöz, helyhez kevésbé voltak kötve, mint a helyben élő plébánosok, s amint ehhez képest közvetlenebbül és szabadabban érintkeztek hallgatóikkal: népszerű, sokszor népszerűsködő, de a bűnt nem ritkán tartózkodás nélkül ostorozó beszédek folyvást

¹ *Fridrich Orbán*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae ordinis minorum S. P. Francisci. Cassoviae, 1759. 26. 29. 1.

az ujság ingerével hatottak. Egy kiváló szónoki tehetség egész vidék népét ragadta magával.¹ Annyival inkább, mert annak anyanyelvén szólt. Kétségtelen, hogy Maros- és Csik-Szék között a ferenczes-rend is elterjedett és minden valószínűség szerint a Fehér-Nyikó völgyén sem volt ismeretlen, a hol Székely István született és nevelkedett; mert Udvarhelyen, a szék fővárosában, alig egy ugrásnyira Benczédőtől, a szerzet házi története szerint, melyet a hagyományon alapuló közhit is támogat, a mai Csonka-Várban kolostora volt. Igaz ugyan, hogy a hagyomány erősségeként sem Győrfi Pál, tartományi rendfőnök, sem társai oklevelet nem idéznek; igaz ugyan, hogy Epi János, a domonkosok tartományi rendfőnöke 1497-ben, a szent mártonnapi pesti gyűlésen szerzetesei közt a koldulás határait kijelölve, a brassaiaknak, kik az udvarhelyiekkel két székely-széken, Sepsiben és Kézdiven találkoznak, az egész Bárczaságot, az udvarhelyieknek pedig az egész székelyföldet Régenig rendeli, akikkel megint a brassaiak jönnek össze, mint fentebb,² a miből nyilván kitetszik, hogy Udvarhely területén, a városban vagy széken kolostorral bírtak; de mindez még nem dönti meg azt, hogy a ferenczeseknek a Csonkavárban házok lehetett. Mert sok intézményről nem maradt oklevél, noha az maga meg volt; mert Epi János csak a maga szerzeteseiről intézkedhetik, más rend tagjáról nem, s a mint Kolozsvárt, Debreczenben és Váradon egyidejűleg domonkosok és ferenczesek voltak,³ úgy Udvarhelyen is lehettek, mert a Veszely közölte oklevélben a város és szék egyiránt érthető. A szerzet maga rend szerint nagyon jól emlékszik, hogy hol volt kolostora és bizonynyal a házi történet és a helyi közhit nem beszél alap nélkül a Csonkavárra nézve sem. Különben a domonkosok a székelyföldön nem igen számosan voltak, ami a koldulás határainak messzire-futó vonalaiból is látszik; míg a Szent Ferencz rendje népes és népszerű volt. Udvarhelyen ma is két toronyos templommal összefüggő pompás háza van, mely a XVIII-ik században épült.⁴

Alig tévedünk, ha a helyi és rendi viszonyok találkozásánál fogva azt hisszük, hogy Székely István is e rend körében tanult, talán a Fehér-Nyikó völgyén vagy épen Udvarhelyen; sőt hogy ennek a rendnek kebelébe tartozott, mikor 1529-ben a krakkai egyetemre kiindult. Természetes, hogy abban az időben jó utak és jó vendéglők hiánya miatt az ily nagy utazás elég nehézségbe ütközött; de a szerzetes mindezt nagyrészt elkerülhette, ha helyről-helyre menve, rendje házaiba szállt. Székely István minden-

¹ Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái. Budapest, 1880. 19.

² Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. I. kötet. Kolozsvár, 1860. 392—393. l.

³ Bunyitay Vincze: A váradai püspökség története. II. kötet. Nagyvárad, 1883. 431, 436, 438, 444. l.

⁴ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. kötet. Pest, 1868. 52. l.

esetre csak így utazhatott. Udvarhelyszéken fölkerekedve, a mig az ország éjszaki határáig ért, hogy Krakkóba jusson, az egész vonalon mindenütt a Ferencz-rend népes conventeit érinthette főállomásaiként. Mert a szomszédos Maros-széken Maros-Vásárhely, Kolozsvármegyében Kolozsvár, a Szilágyság aljában *Kuszaly*, Biharvármegyében *Nagyvárad* és Debreczen, innen a Nyírségen át Báthor, Abaujmegyében Szánthó, majd akár Kassán és a sáros-megyei Sóváron keresztül a Hernád és Poprád völgyében, akár a zemplénmegyei Sáros-Patakon és Homonnán át,¹ az Ondova és Latorcza mellékén, Debreczenig éjszak-nyugati, Debreczentől éjszaki irányban szinte egyenesen mehetett és kelhetett át a határon, a nélkül, hogy a Szapolyai János királyságából ki kellett volna addig térnie; vagy viszont ha Szikszóról, a hol 1538-ban, vagy Liszkáról, a hol 1544-ben találjuk, mint iskolamestert, hazafelé utazott, a régi ismeretség czimén és jogán Báthorba, Debreczenbe, *Nagyváradra* és *Kuszalyba*, Kolozsvárra és Maros-Vásárhelyre, mindenütt bezállhatott; sőt nagyobb kitérés nélkül Váradot és Kuszalyt alig kerülhette el.

Már most tekintettel arra, hogy nemcsak állami vagy erdélyi, hanem ferencz-rendi érdekből egyszersmind, a szerzet krónikája szerint, különösen két esztendő, 1526 és 1541 emlékezetes; 1526 azért, mert a mohácsi vész zavarai következtében a rendnek 15 háza, a világi és szerzetes papok megszámlálhatatlan egyházaival pusztult el;² 1541 azért, mert Sulejman török császár igen erős sereggel Magyarországra jöven és Budát, az ország székhelyét Izabella királynétól, Szapolyai János özvegyétől, csalással és barbár csellel elfoglalván s a tatárok beütéseivel szinte az egész hazát feldulván, az országos rémület miatt a rend káptalani tisztújító gyűlését sem tarthatta meg:³ mi a *nagy bú idejét* e két esztendő egyikébe teszszük.

S melyikbe?

Kifejtettük, hogy a mohácsi vész hatása oly közvetlenül az erdélyi részeken nem nyilatkozott, aztán a rend elpusztult házai sem itt voltak; mig ellenben Budavár elfoglalása, Izabella királyné Erdélybe költözése, a rend káptalani gyűlésének elmaradása itt is mélyen elboríthatta a kedélyeket; azért azt hiszszük, hogy az a *legtöbb valószínűséggel 1541-re érthető és magyarázható.*

Megkísértjük, hogy e hitünket, illetőleg föltevésünket részletesen is megokoljuk. A Székely István hivatkozásának hangja olyan közvetlen, ahogy érintettük, mintha csak az imént találkozott volna Csáthy Demeterrel és Frater Gergelyvel; minélfogva

¹ *Fridrich Orbán*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis minorum S. Francisci. Cassoviae, 1759. 29. l.

² *Fridrich Orbán*: Historia Provinciae Hungariae Ordinis minorum S. Francisci. Cassoviae, 1759. 26—27. l.

³ *Fridrich Orbán*: Ugyanott. 30. l.

inkább a *negyvenes*, mint a huszas évekre kell gondolnunk. A hivatkozás tárgya pedig, a papok házasságának vitája, egyenes erősség és bizonyosság e mellett. Mert a Luther házassága, mely 1525-re esett, s az ő példájának követése, mely hitelveivel együtt terjedett, egyszerre nem okozott nálunk forrongást. A korabeli költői irodalomban csak a negyvenes évek elején indul meg a kérdés. Az első általános hang, mely már ide szól, 1541-ből az ismeretlen *Tar Benedek* feleség-dicsőítése, hogy a világnak minden gazdagsága semmi, kinek házában nincs jámbor házastársa.¹ De csak Szekhárosi *Horvát András*, a barátból lett tállyai pap, ki bánta bolondságát, elrúgta csuklyáját, hitére fogadta, soha többet nem csal,² ez a szenvedélyes és gúnyos szellem ragadja meg először 1542-ben a kérdést, igazi tűzzel, a maga maró és hatásos nyelven az Antikrisztus országa ellen dörögve, Szent Pálra utal, ki a házasságot tiszta életnek állítja, ennek ellenére mégis Calixtus pápa az egyházi népet attól eltiltotta; azért követeli, hogy hagyjanak békét papnak, barátnak, a szegény gárgyánnak, ha igaz házások. Mert

Im lásd ha nem jobb házasságban élnök,
Hogynem ment fal mellett az *Cautéval* járnok.³

Majd a kétféle hitről szóló énekével, 1544-ben a váradi papok szertelen paráznasága miatt tör haragba; úgy látszik, tapasztalásból, mert hiszen eme verse a káptalan-szerben (ma káptalan sorban) kelt; ami arra a következtetésre indít, hogy ő tállyai pap-sága előtt nemcsak barát, de váradi barát volt, valószínűleg ferenczrendi, s mint ilyen élhetett Váradon és Egerben, hol mindkét helyen a szerzetnek népes kolostora volt; legalább főként a váradi és egri papok erkölcstelensége ellen háborog.⁴ Aztán *Batizi András*, ugyancsak 1544-ben, a Meglőtt és megleendő dolgok históriájában folytatja a támadást; megrójjá azokat, akik a szent házasságot eltiltják, ami csak a pápától ered; mert nem egyéb a szent házasság, hanem tisztaság és nagy jámborság a fertelmesség és paráznaság elkerülésére, miként 1546-ban a házasságot magasztaló énekében vallja.⁵

Mintha e meg-megújuló támadások után a régi egyház is szükségesnek látta volna, hogy a maga elve és tana védelmére

¹ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Bpest, 1880. 153. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Bpest, 1881. 230. l.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Bpest, 1880. 167. l.

⁴ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Budapest, 1880. 187, 219. lap.

⁵ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. kötet. Budapest, 1880. 110. l. 120. ll.

síkra szálljon. *Várday Pál*, esztergomi érsek 1548-ban körlevelet intézett a »keresztyén« papokhoz,¹ melyben a házasságot szentségnek nevezi és a papokat megtiltja tőle. Szkhárosi Horvát András rögtön, még abban az esztendőben visszavág, a maga éles és hatalmas szatirájával megkérdezi:²

Az szent Pálnak írására mit szólsz uram érsek?
Hol azt mondja, hogy társ nekül ne legyen az pispék,
Im nem hagyja, hogy az *Cautéval* hogy járjon az pispék.

Korholja, gúnyolja, majd magasztalja körlevele ama helyéért, hogy a pap a törvénytelen társat ereszsze el, — de csak azért, hogy azonnal utána vethesse felcsattanó csapással:

Ezt hirdessed az papoknál *Váradá és Egré!*³ Majd következik teljesen méltó és hasonló társa, Sztárai Mihály, ki szintén ferenczrendi barátból lött pap. Teli heves rajongással az új, haragos gyűlöléssel a régi egyház iránt, hatalmas és harcias erő, szilaj szónok, merész vitázó, ki minden költői nemet, lyrát, epikát, drámát a maga fordulatos és velős nyelvén a hitújítás szolgálatába von s 1550-ben a *Papok házasságáról* egész komédiát ír, hogy népies gúnyja annál közvetlenebbül hathasson!⁴ Felsorolja, hogy melyik pap, püspök, pápa micsoda papnak, püspöknek és pápának fia volt, hivatkozik Péter és Jakab példájára, szent Pál tanítására; s a mit beszélt, tettel erősítette, feleségül vevén Bánóczi I. szép özvegyét. Később, 1557-ben, Anastasius püspök történetében ujlag megérinti a kérdést, a mikor Pafnucius, egyiptomi püspököt azért magasztalja, mert az egyházi népek szent házassága mellett szözlött, nehogy helyette a rút paráznság szaporodjék el.⁵

Ime, a papok házasságának szenvedélyes vitája. A negyvenes évek elejétől forrong és a végén forr leginkább. Székely István is 1548-ban szól bele, megróva a Szkhárosi Horvát kifejezése szerint a *cautess* barátokat és papokat, akik gyűlölik Istennek ez ajándékát. Így igen hihetőnek, szinte kétségtelennek látszik, hogy az általános forrongás idejében, a negyvenes évek elején eshetett az az útja, melyen Csáthy Demeterrel és Váradon Frater Gergelylyel találkozott, s talán mint régi jó ismerőseivel, a papok házasságáról vetélkedett. Mert nem kell hinnünk, hogy a vallásos ellenfelek, kivált ha előbb is ismerősök voltak, nem érintkezhetek egymással, vagy ha érintkeztek, hogy egy kis vérpezsgető szóváltogatás nélkül meglehettek volna együtt.

¹ *Toldy Ferenc*: Magyar költők élete. I. kötet. Pest, 1870. 35. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Budapest, 1880. 218. l.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Bpest, 1880. 219. l.

⁴ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. V. k. Bpest, 1886. 136—139. l.

⁵ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. V. köt. Bpest, 1886. 170. l.

Vagy hivatkozzunk-e ennek erősségeként a sok nyilvános vitatkozás helyett *Skaricza Mátéra*, erre a mély érzésű és mély hitű ráczkevebeli kálvinista papra, ki keresztyéni szelídségének ellenére megjelenik a XVI-ik század végén az unitárius Pécssett, hogy fölvegye és megvívja a szent harczot Válaszúti Györggyel és embereivel; s állhatatosan vitatkozik György urammal magános séta közben, templomi szószékről nyilvános beszédben a város minden vallásbeli lakossága előtt; de aztán annak hajlékába tér meg, tisztas asztalának vendége lesz, hogy étel után, csöndes borozás alatt újra megeredjen a beszéd vallások eltéréseiről.¹

Vagy említsük-e a XVII-ik század elejéről *Veresmarti Mihályt*, ezt a boldogtalan, önmagával és másokkal vívódó lelket, ki noha eleinte kálvinista vallásában oly kemény és a pápista hit ellen oly fene ember volt, hogy csak egy öregasszony is a szent-egyház előtt imádságát tőle békével el nem végezhetette:² később lelkiismeretében megzavarodott, a különböző vallások között szorongva imbolygott. Nyugalmának helyreállítása végett a katolikuskokat és protestánsokat egyiránt zaklatta. Nicodemus módjára, ki éjjel járt az Úrhoz, éjjelenként látogatta Pázmányt;³ nappal pedig felekezeti társait kényszergette, hogy ha látják, mikép tévelyegésre, bálványimádásra, pokolra és kárhözatra indúlt, mentsek meg.⁴ S bár beteges képzelettel rémítgeti magát, hogy cserbe hagyott felei alattomban elvesztik, agyonlövésével, a Nyitrába fojtással s egyéb erőszakkal fenyegetik:⁵ mégis föl-fölkeresi őket, pedig már alig állnak véle beszédbe, szavaira csak agg farkasok módjára földre sűtik fejüket.⁶ Nem bánja, hozzájuk csatlakozik az utcán, Súrának bekiabál a kapun;⁷ már mint katolikus pap megjelenik köztük az irmelyi zsinaton, elejbök áll a sellyei révben, csak hogy magát és hitét igazolhassa.⁸

Vagy hivatkozzunk-e *Pósházi Jánosra*, erre a mindég csatakész és szókimondó vitatkozóra, ki Sámbar Mátyással, e tüzes és érdes jezsuitával a XVII-ik század közepén minduntalan összekap. Alig kerül Sámbar Sáros-Patakra, amint a temető-kertből jöttében, a főiskola előtt álldogáló Pósházi, hogy az új embernek tisztességet tegyen, köszöntéssel és kézfogással feltartóztatja és vetélkedésre szoritja; miként mondhatta, hogy a megholt Christusban üdvözült, ha tanítása szerint az ember üdvössé-

¹ *Kanyaró Ferencz*: Unitáriusok Magyarországon. Kolozsvár, 1891. 154—185. l.

² *Veresmarti Mihály*: Megtérése históriája. Budapest, 1875. 1. lap.

³ *Ipolyi Arnold*: Veresmarti Mihály élete és munkái. Bpest, 1875. 300. l.

⁴ *Veresmarti Mihály*: Megtérése históriája. Budapest, 1875. 259. lap.

⁵ *Ugyanaz*: ugyanott. 261—262. l.

⁶ *Veresmarti Mihály*: Megtérése históriája. Budapest, 1875. 261. l.

⁷ *Veresmarti Mihály*: Megtérése históriája. Budapest, 1875. 262. lap.

⁸ *Ipolyi Arnold*: Veresmarti Mihály élete és munkái. Budapest, 1875. 335, 336, 352, 355. l.

géről nem lehet bizonyos? Sámbar se rest a válaszszal, s ott a diákok közepette rögtönös vita keletkezik. Aztán is meg-megidézük egymást és hol szóval, hol írással össze-összemerkőznek, pazar bőkezűséggel osztogatva kölcsönösen a címeket.¹

Még simábban esett az érintkezés a Székely István korában, a mikor csak a forrongás volt általános, de az üldözések még lángoló gyűlölködést nem szítottak. Székely könnyen megpihenhetett szerzetes ismerősei közt Váradon és a Szilágyságban. Nagy-Váradon pedig kolostora volt az idő szerint a Domonkos-rendnek és Ferencz-rendnek; de míg az itt szerepet alig játszott, úgy hogy létezéséről is csak megszűnése napjaiban értesülünk;² addig ez Várad polgárságának kedvencz szerzete volt, templomába temetkeztek, fiai a rend tagjai közé léptek, kiknek soraiban Bunyitay Vincze állítása szerint gyakran találkoznak Várad nevűek.³ A ferenczrendiek e házának népességéről és előkelőségéről tanúskodik, hogy 1535-ben 12 felszentelt áldozár, 6 növendék és azok tanítója, 17 fogadalmas testvér lakott benne és a szerzet 20 év elforgása alatt (1531—1552) hétszer ülte itt tartományi gyűléseit.⁴ S épp ebben az időben a kolostorok nagyhirű tagja volt Frater Gergely, ki nemcsak Dévay Biró Mátyással kelt irodalmi harcra, de szóbeli küzdelemre a katkolikusok megbízásából 1538-ban a segesvári vitán is megjelent.⁵ Ime, erre a Gergelyre, *Szegedi Gergelyre* hivatkozik Székely, mert valami jelentéktelen emberre való hivatkozásának éle és nyomatéka is alig volna!

Már most tekintettel arra, hogy ez a Szegedi Gergely *ferencz-rendi*, még inkább hiszszük, hogy Székely István is az volt, mert összekötöttesök így annál valószínűbbnek és elfogadhatóbbnak látszik; sőt a kettő révén önként kínálkozik a következtetés, hogy Csáthy Demeter is az lehetett.

A török hódoltság terjedése és a protestáns vallás erősödése következtében a rend mind többet veszített.

1544-ben még 9 őrhelye, 36 conventje volt 491 taggal; 1548-ban már csak 6 őrhelye, 31 conventje 332 taggal; de még Erdélyben mindég 10 conventje állt, egészen 1558-ig, a mikor csak a csik-somlyói védte még a Székelyföldön előbb oly nép-szerű és virágzó szerzet emlékeit és hagyományait.⁶

¹ *Pósházi János*: Görtsös bot; Amaz détzeges fekete Bonasusnak a hátára. Mellyel vtobbi szilajkodása tétül meg-egyengettetik. 1668. 75—78. l.

² *Bunyitay Vincze*: A váradai püspökség története. III. kötet. Nagyvárad, 1883. 436. l.

³ *Bunyitay Vincze*: A váradai püspökség története. III. kötet. Nagyvárad, 1883. 439. l.

⁴ *Bunyitay Vincze*: A nagyváradai püspökség története. III. kötet. Nagyvárad. 1883. 440. l.

⁵ *Bunyitay Vincze*: A váradai püspökség története. III. kötet. Nagyvárad, 1883. 439. l.

⁶ *Fridrich Orbán*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. Francisci. Cassoviae, 1759. 31, 33. l.

Kolozsvár és Nagyvárad között a Szilágyságban *Kuszaly* a rendnek erős és népes telepe volt; úgy hogy nagy valószínűséggel Csáthy Demeter *itt* élhetett. A maga megnevezésében minden bizonynyal a rendi szokást követte és nevét szülőhelyéről a borsodmegyei Csáthról vette, a honnan aztán a Szilágyságba szakadt. Afféle csöndes és nyugalmas természetű ember lehetett, mint a milyen egyetemi hallgató és költő volt, minden nagyravágyás és elsőségre törekvés nélkül, mert neve a ferencz-rendiek krónikájában, mely csak a tartományi rendfőnököket, magasabb tisztviselőket és házfőnököket említi meg, nem fordul elő; így a mint születése, úgy halála esztendejéről sem szólhatunk. De annyi kétségtelennek mondható, hogy a kuszalyi ház elzüllését vagy elpusztulását, a mi 1552 után történhetett, mert Fridrich Orbán ebben az esztendőben nevezi meg utólszor, már alig érthette meg.¹ Talán ott, ahol valamikor ő élt, írta meg Ilosvai Péter *Ptolomensát*, mely el-benn sován *Szilágyságban, Kuszalykőben*, egy havas oldalon, *egy czellában*, az az egy *füstös házban* készült.² Talán ez a czella, ez a füstös ház a ferenczrendiek kolostora, tűz-emésztette háza volt?

A kuszalyi kolostornak csak emléke, Csáthy Demeternek csak éneke maradt meg.

IV.

Ime, már most Csáthy Demeterről teljes valószínűséggel, sőt a mennyire oklevél híján lehet, elfogadható bizonyossággal állíthatjuk, hogy a XV-ik század második felében született és növekedett, valamely kolostor csöndes födele alatt tanult; ott sajátította el az olvasás és írás elemeit, tudományos alapismereteit a szerzet szellemének, hagyományainak és szokásainak öröklésével; szóval tanultsága egészen a XV-ik századbeli kolostor műveltségén épült, melynek alapja viszont a XV-ik századbeli codex-irodalom volt. Aztán a XVI-ik század elején végezte krakkai egyetemi tanulmányait és szerzete körében folytatta tovább olvasmányait. Az új idő szellemi forrongása, tudományos fejledezése természetesen nem maradt reá hatás nélkül. Így ő is azokhoz tartozott, kiknek kiképzésében a két század egymással érüklöző műveltségének sajátosságai összefolynak és közösen nyilatkoznak. Rendszerük a rendszertelenség és következetességük a következtelenség. Ennek jelme nyomja énekére bélyegét; innen az ő nyelve, stílja, sőt amennyire az eredeti nélkül következtetnünk szabad, czifra helyesírása is.

¹ *Fridrich Orbán*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis minorum S. Francisci. Cassoviae, 1759. 32. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. IV. kötet. Bpest, 1883. 240. l.

A czifra helyesírás különben a maga eltéréseinek és változatainak zavaró tarkaságával országszerte uralkodik. Azért nincs okunk szerény énekesünket sem vádolni, sem egyes botlásain eltűnődni, sem ezek eseteiből mélységes föltevésekbe ereszkedni. A mikor a képzelő tehetség az írás módjaiban oly szemkápráztató gazdagságot mutat, mint *Szalay Ágoston* a Magyar Levelestár első kötetéből megállapítja és felsorolja, hogy a legegyszerűbb hangok közül a nyílt e jelölésére 19, a hosszú zárt é visszaadására 26, a nyílt i és zárt í lejegyzésére 30-féle lehetőséget talál, hogy a pedig szót 36-féleképen tudja alakítani:¹ akkor bizony Csáthy Demeternek sem vehetjük rossz néven és nem számíthatjuk be különös jelentőséggel, ha a következetlenségben következetes marad. Székely István már gyakorlott író és Soltár Könyve nem is első műve, mégis minő egyenetlen helyesírása; például a hosszú zárt é-t majd egyszerű nyílt e-vel jelöli, mint n'egese—nyögése, majd alul farkas ę-vel írja, mint intęset, majd fölül hosszú ékezet-tel látja el: be utęnc, majd kettős ee-vel adja vissza: meg teer;² a zárt é-t rendszerint mellőzi, de megesik rajta, hogy úgy rémlik emlékezetében, mintha jelölve látta volna, és fölül horgas ę-vel jelöli, mint istęn, teer helęc;³ a nyílt e-t majd egyszerű e-vel jegyzi: el, majd alul farkas ę-vel: vęrmet, majd kettős ee-vel, eemelem.⁴ A hosszú hangokat majd ékezi, majd kettőzi, majd jeltelenül hagyja; de a míg a hosszú zárt é-hez gyakran alul veti oda a farkat, az ő és ü hang jegyzésében szinte következetesen fölül horgas betűt használ. A gy hangot majd fölül vesszős g'-vel írja: g'olkos, majd i-vel és jeltelen g-vel pótolja: iogicz.⁵ Pedig különben a j-és hangokat elég szabályosan fölül vesszős l' n' t, g'-vel jelöli; nemkülönb a parancsoló egyes második személyének j képzőjét is: kel' fed' ver'.⁶ Némely szóban a hosszú zárt é-t megtartja, másutt még zártabb íre változtatja, mint kysz—kész, ísz—ész, yr—ér, kíp—kép, mint a székelységben ma is szokásos.⁷ Van szó, melyet annyiképen jegyez, amennyiszer eszébe jut, példánl eyel, eiel, ęęl, eey és ęęys;⁸ a határozó előtt pedig nála majd ellőt, majd előt, majd eelöt, csak éppen úgy nem írja, haneha megfeledezésből, amint kellene.⁹

De ki birna vagy ki akarna minden rendszertelenséget vagy következetlenséget számba szedni, a mikor úgyis nem a XVI-ik

¹ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1681. XV. XVII. l.

² *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 119, 207. l.

³ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 60, 65. l.

⁴ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 1, 35, 143. l.

⁵ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 6, 23, 169. l.

⁶ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 6, 17, 25. l.

⁷ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 108, 119, l.

⁸ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 18, 19, 22, 35, 75, 77,

104. lapok.

⁹ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 22, 121, 177. l.

század első felének helyes, illetőleg helytelen írásáról, hanem csak a Csáky Demeter botlásainak és ellenmondásainak megértéséről és kimagyarázásáról van szó. Aki az országos ingadozást meg kívánja figyelni, lapozgassa csak a Szalay Ágoston gyűjteményét, melynek levelei az 1504—1560 közt eső időből erednek; csodálkozással telik el. Van itt néhány erdélyi levél is, mely tanulmányunk tekintetéből reánk különösen érdekes,¹ s egészen beleillik a gyűjteménybe, mely Csáthy Demeter sajátosságaira elegendő példát szolgáltat. Ennélfogva nincs miért fennakadnunk és sokat okoskodnunk az oly jelenségeken, hogy énekesünk egyszer feldet, másszor fewldet, egyszer wyzyth, másszor wyzeth ír, hogy a ragozásban a k-t g-vel vagy t-vel váltogatja és a t-t főlölleges toldással csaknem kivétel nélkül th-val írja, hogy következetesen myndet és mynthet használ és nem elegyíti sem mendelel, sem menttel,² hogy a w jegyet nemcsak az ő, de a nyílt e, hosszú zárt é és még zártabb í visszaadására is alkalmazza, hogy a segítő vel ragot a névhez illeszkedés nélkül csatolja, a lehető ről ragot zártabban ejti s a regyekrel és eleyekrel hangvonzati alakokat követi.³ Mert bizony nincs bennök semmi különös, semmi nevezetes. A Magyar Levelestárban feld, fewld, feold, föld, ffeld egyként szerepel; s egyugyanazon rövid levélben is 1555-ből, majd feld, majd fewld fordul elő;⁴ Székely István Zsoltáraiban a személyragos tárgyeset épp oly következetlenül váltakozik, majd edinit és ősuinit, majd edinét és ősuinét olvasható;⁵ a k, g és t hangok cseréje bár nem rendszeres, de mind ott, mind itt felfelbukkan, például lúdakat, tegyük és élek helyett lwdokath, tegewth és elegh található;⁶ egyik tordai levélben ország és egészség helyett orzak és egyssyk,⁷ Székely Istvánnál bujdosik és rejtek helyett bujdosig és reiteg kapható,⁸ s több más hasonló; a Szalay-féle gyűjtemény erdélyi leveleiben, de általában a többiben is csaknem kivétel nélkül az egyszerű t th-val van írva s következetesen a mynd, mynden és mynth szerepel, míg a mend, menden és ment emlékül is alig fordul elő.

Sőt az sem valami ritka tünemény, legalább nem a XVI-ik század első felében, hogy az ew nemcsak az ő hangot jelöli, de a nyílt e, hosszú zárt é és még zártabb í kifejezésére is szolgál

¹ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 8, 10, 16, 19, 20, 21, 50, 59, 71. 94. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. kötet. Bpest, 1877. 228. l.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. köt. Budapest, 1877. 231. l.

⁴ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 164. l.

⁵ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 1, 7, 8, 16. l.

⁶ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 6, 16, 61. l.

⁷ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 95. l.

⁸ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 10, 37. l.

s nem szükséges énekünk példáinak mássaiért a codex-irodalomhoz folyamodni, mint Szilády tette; teljesen megelégedhetünk a Magyar Levelestárral is. A mint a Szalay Ágoston összeállított ABC-jének több helye is mutatja, egyiránt megjelenik az ew az e, és é í helyén; csak egyetlen lapon is, Szőlőssy János levelében, ilyeket lelünk: erchew, feyewth, felettew, ew felsegew, ewdew, 1542-ből;¹ csak egyetlen lapon is, Zrinyi Miklós levelében, ilyeket olvashatunk: Kálmáncseh felew, se egh felew, se más felew, e felew dolgokérth, 1559-ből;² közben pedig a belelew és erekew s több más hasonló ismételve meg-megjelenik.³ Pedig nem mondható, hogy eme példákban az ew a régi biblia hangvonzása szerint van írva, mert a megelőző szótag ő ű hangja miatt a szóvégi e megváltozik, sőt ellenkezőleg épp a hangilleszkedésnél fogva kell e-nek vagy é-nek vennünk. Mindennek következtében a Pannóniai Ének megfelelő szavai vagy helyesírásbeli példái: ewrejek, mellew, zemlelew, keresthetew, erthew, zerethew, bewle és társaik egész rendszeren olvasandók;⁴ s azt hisszük, hogy a Szilády-felhozta két esetben is: bewlse kapu és kewlse palánk,⁵ nem bölse és kölse, hanem belse és kelse a helyes olvasás; a szóvégi e épp a hangilleszkedés erejének hatása és következése, mire a belse-je és külse-je (kilseje, kelse-je) mai nap is visszamatat. Sőt az ithewle miatt sem kell csodálkozásba esnünk, a miért mind régi nyelvemlékeink, mind mai tájszólásaink ellene mondanak.⁶ Ellene mondanának, igen, ha az ew egyedül ő volna, de gyakran é, ritkán í, így mindkettőnek vehetjük. Az ithewle semmi esetre sem itöle, hanem vagy itöle, vagy itöle; de annyiban, amennyiben Székely Istvánnál, kinek nyelve sok erdélyiességet megőrzött, szinte mindég és következetesen itil áll, amennyiben Heltai Gáspárnál, ki az erdélyi kihangzást követi, gyakrabban az itil van meg, a XVII-ik századbeli erdélyi írók munkáiban is leginkább ez az alak szerepel; annyiban hajlandók vagyunk itt is az *itil*-t fogadni el.

A ről zártabb *rel* ragja, általában a ragozásnak zártabb módja s a *vel* illeszkedés nélkül való kapcsolódása meg-megakad a Magyar Levelestár szerint országszerte mindenütt; de az utóbbi kivált Erdélyben közönséges. A Magyar Levelestár adalékai közt: a kyrel, ezekrel, peres resrel, menessewmlrel nem ritka;⁷ de magában Oroszi Péter fogarasi levelében hemzsegnek az effélék:

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár I. kötet. Pest, 1861. 15. l.

² Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet Pest, 1861. 318. l.

³ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 104, 149, 164 l.

⁴ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 276, 278, 279. l.

⁵ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. köt. Budapest, 1856. 237. l.

⁶ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. köt. Budapest, 1877. 228 l.

⁷ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 15, 32, 73, 142, 215, 235. l.

Bebekthel, kewethek-tel, menthel, ezenthel, thartozokwal, myndenwel, mynd fenytthesswel, mynd egeb bezedekwel, legenwel, vromwal, olthalomwal;¹ úgy hogy az ilyen és hasonló helyesírásbeli és ragozási alakok miatt énekünket nem lehet és nem kell öregíteni; igen könnyen készülhetett és készült az a XVI-ik század első felében.

Épp oly kevésbé bizonyítanak amaz egyéb szokatlanabb szavak és mondások, melyeket Szilády Áron a maga széles ismeretével és alapos tudományával jegyzeteibe felölel és magyaráz az ének régisége mellett. Hiszen nincs köztük egyetlen egy, melynek mássa a XVI-ik században bőven ne találkoznék. A codexek helyett, mint a melyek keletkezése és másolása nem mindég esik össze, így koruk a másolás esztendejének megjelölése esetében sem mindég határozható meg, mi csak a nyomtatott irodalomra és annak különösen legújabb feldolgozására, a Magyar Nyelvtörténeti Szótárra támaszkodunk, mely sok fogyatkozása mellett is rendkívül gazdag anyagot foglal össze. Mert ezzel elkerüljük, hogy a párhuzamos példákat ott keressük, ahol csak zavaró útvesztőbe jutunk; hiszen nem az a kérdés, hogy valamely szó vagy kifejezés *már* mikor, hanem az, hogy *még* mikor használatos; s elérjük azt, hogy a helyes nyomon járunk, mely a Csáthy Demeter és Pannóniai Ének korának határai közt vezet. Ám lássuk egyenként, amint következnek:

1. Az *eleyk* használata szélteben divatos; ily értelemmel fordul elő Heltainál: A kössegnec elej, Molnár Albertnél: A népnec tekintetes elei, fejei; sőt még a XVII-ik században is Zrinyinél: Eleinkről maradt örökség és Lisznyai Kovács Pál krónikájában: Atyllának régi elei Nimród unokái.

2. Az *Istentylys kyzrythetenek* mondat hangvonzása kétségtelenül feltűnő, amint Szilády Áron megjegyzi, de nem példátlan. Az istentil mássa a Magyar Levelestárban az erril és ezbil, valamint több efféle;² a kyzrythetenek, melyet Révai³ és Toldy⁴ kísértetének értelemmel olvas. Szilády pedig kiszírtetének jelentésben vesz;⁵ — már érdekesebb tünemény. Jelentésére nézve egyetértünk Sziládyval, mert a Pray és Teleki másolatában egész világosan úgy áll: kyzrythetenek;⁶ de következtetésében, melyet belőle az ének korára von, nem osztozhatunk.⁷ Mert megengedjük, hogy az ejt-ajt képzős ígék általában a XV-ik század végén

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 8, 9, 16, 17, 18, 26, 49. 95. l.

² Szalay Ágoston: Magyar levelestár. I. k. Pest, 1861. 119, 142. 235. l.

³ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 275. l.

⁴ Toldy Ferencz: Handbuch der Ungarischen Poesie. Pesth und Wien, 1828. 6. l.

⁵ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. k. Budapest, 1877. 3. l.

⁶ Koncz József szíves közlése szerint.

⁷ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. k. Budapest, 1877. 233 l.

vették föl az it képzőt; de tagadjuk, hogy azt az ország minden irástudó embere akár a XV-ik század utolsó, akár a XVI-ik század első évtizedében következetesen írta volna. Hiszen csak Sibrik Osvát levelében is, mely alig néhány sornyi, ilyeneket találunk: nyomoreyth, tystessseyth, tereyth, kyssebeyth, pedig 1526-ból való.¹ Gerdy Demeter fogarasi jelentésében pedig ilyeneket: kezeryeyth, zegeyth és indwyth, noha 1543-ban kelt.² Azért inkább csak annyi mondható, hogy az it képző hosszabb nyelvmélek meghatározásában dönthet, de kisebb megítélésében nem elég bizonyosság; noha a XVI-ik század első felében már mégis elterjedtebb. Ami a hangvonzást illeti: Gerdy Demeter levelében kezeryeyth áll, Oláh Balázs és Muthnok János, szintén fogarasi levelében 1542-ből: kezele-nithewnk;³ Székely Istvánnál kiszelituen kiszelitel, kiszit és kysz,⁴ a Báthory András erdélyi vajdához intézett tordai levélben 1552-ből kizen, Solymossy János kérésében, 1560-ból, kyzerhythym;⁵ Magyar István könyvében pedig 1602-ből, rendszerint keszeriteni, keszeritne.⁶ Ennyi változat mellett a kyzyryth is forgalomban lehetett.

3. Az *Erdelysege* helyett inkább az egyszerűbb és rövidebb Erdel járja, mint énekünkben, mely az első alakot egyszer, a másodikat kétszer használja; de azért megtalálható a Magyar Levelestárban, hol Musztafa szegedi szandsák-bég írja Mágóchy-nak: Im kyal fyanak *Erdelsegeth* megh ata volna.⁷ S ehhez hasonlatos Wathay Lőrincz levelében Gál Ádámmal: mynd fel hyrdettek az *Bakonysagoth*.⁸ Bogáthi Fazekas Miklós is a *Baranyaságba* menekült.

4. Az *Oth yol thenek w magogal* — mondásra Szilády a bécsi és müncheni codexből, meg a Katalin-legendából vesz megfelelő példákat, míg a Jordánszky-codex és Pesti Gábor idézéseivel azt látszik feltüntetni, hogy a XVI-ik század első felében már a jót teszen kifejezés ismeretes.⁹ Ismeretes lehet, de nem általános, mert Székely István Zsoltáraiban nem egyszer megtaláljuk még amazt. Például: Inecklec az Vrnak, mert iol tön en velem. Jol teszen én velem az Vr az en igazsagom szerint. Iol teg' az te szolgáddal.¹⁰ Selyei Balog István, gyulafehérvári udvari pap a XVII-ik század közepén pedig még sűrűbben él amaz alakkal:

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 3. 1.

² Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 23. 1.

³ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 20, 23. 1.

⁴ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1546. 108, 118, 159. 1.

⁵ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 337. 1.

⁶ Magyar István: Az Országokban valo soc Romlasoknac okairól. Sárvar, 1602. 148. 1.

⁷ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 274. 1.

⁸ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 310. 1.

⁹ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. köt. Budapest, 1877. 233. 1.

¹⁰ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 13, 18. 1.

»A te felebarátodnak igaz ügyében még véred hullásával is mellette légy és úgy mutassad meg a te igaz szeretetedet ő hozzája. Hogy pedig ezt végben vihessed, 1. gondolkodgyál ilyen módra: Vallyon ha én az én atyámfiat nem szeretem, hanem azon igyekezem, hogy minden tehetséggel elfordítsam igaz ügyét, az Isten nem bolondít-e meg engemet az én bölcselkedésemben és másnak gyűlötségében nem vét-e? Feltalálod, (I. Cor. 3. 19.) hogy ugy cselekedik Isten veled. *Azért tégy jót az te felebarátoddal.* 2. Gondolkodgyál ilyen módon: Vallyon ha az én felebarátomnak káran; szomorú esetén meg nem indulok, sőt inkább *azt örülöm* és véle csúfolom, az Isten az egekben nem nevet-e meg és nem csúfol é engemet érette. Feltalálod igen is, (Zs. 2. 4.) hogy az Isten tégedet mind meg-nevet s mind megcsúfol. *Azért tégy jót az te felebarátoddal.*«¹

S ez a refrain egymás után négyszer. Ami talán arra mutat, hogy ez az ige-vonzat inkább Erdélyben használatos.

5. Az *egyes* sűrűn megvan egyesült, egyetértő jelentéssel a régibb irodalomban. Komjáthy Benedeknél: Kyrlek tykteketh, hogy egyesek legyetek; Illyés Andrásnál: Ha egyesek lesztek, győzhetetlenek maradtok; Zrínyinél: Okos vezér alatt egyesek voltak; és Haller Telemachusában: Jó barátok levén Akantussal, egyes értelemben lett volna. Sőt ez a szó a székelységben ma is közszájon forog.

6. Az *egygyek kezettek*-féle hangvonzat a Magyar Levelestárban többször előfordul; az egyek rendszerint egyk, de egyek alakjában is, mint ebben az összetételben: az egieknek arrat wagh ketteynek;² a kezettek pedig egész családostul megvan: kezten, keztek, kezet, kezéh annyi változattal, a mennyi csak lehet.³

7. A *mykorth, sohol, szova* alakok és a *byzon* szó bizonyos és igaz jelentéssel föl-fölbukkan a régibb irodalomban, főként az erdélyi nyelvben honos. Székely Istvánnál csaknem kivétel nélkül mikort, azkort, egiebkort, mindenkort található;⁴ a sohol helyett soholt is;⁵ ily módon szerepel Alvinczi Péter Itinerariumában,⁶ Milotai Nyilas István Menyei tudomány szerint való Irtoványában,⁷ Medgyesi Pál Égő szívetnekében⁸ Pécsváradi Péter Pázmány Péternek szóló Feleletiben.⁹ A szova előfordul Magyar István

¹ *Selyei Balog István*: Útitárs. Várad, 1657. 63. l.

² *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár I. k. Pest, 1861. 29. l.

³ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 25, 165, 171, 172. l.

⁴ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 4, 16, 165, 182. l.

⁵ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 192. l.

⁶ *Alvinczi Péter*: Itinerarium Catholicum. Debreczen, 1616. 69. l.

⁷ *Milotai Nyilas István*: Az menyéi Tudomány szerint való Irtovány. Debreczen, 1617. 17. l.

⁸ *Medgyesi Pál*: Égő szíveknek. Gy. Fehérvár, 1645. 25. l.

⁹ *Pécsváradi Péter*: Felelet. Pázmány P.-nek. Debreczen, 1629. 32. lap.

könyvében: Ignátiusnak szovát;¹ Székely Istvánnál nincs ugyan meg, de Zsoltáiraiban teljesen hasonlatos a *jó* ragozása: iova, iovat, iovaiból, iovainac, iovainknac.² Így használja Péter diák is Telegdy Miklóshoz írt levelében 1540-ből: yovaert;³ és Selyei Balog István: jovaid, jovaidat.⁴ A bizony mássa Székely Istvánnál: Az Christus bizony ember volt és bizony halált szenvedőt.⁵

8. Az *Eggy kewetheth bochyathanak* mássa a Magyar Levelestár adalékaiban gyakorta megkapható. Sibrik Osvát levelében 1526-ból olvassuk: Kegyelmethnek ith kewethy nem wolth, és alább megint: Ide kylthek kewetheth. Így írja Péter diák kolozsvári levelében: kewethethel; kewwettsegnek, kewethwel;⁶ így fordul elő a bocsátani-küldeni jelentéssel Gerdy Demeter kolozsvári levelében 1543-ból: többször majd bochat-nak, majd bochyathnak írva, mint ahogy énekünk is váltogatva írja. Aztán egy czímtelen levélben 1548-ból: Bochatna ugyan embert ez dologirth és később: Ha filemes leend, hat azonnal Zabo Pétert bochasd hozzam.⁷ Így használja, küldeni értelemben, a szót Magyar István: Mikor Isten valamely helyet meg akar rontani, előb tanítókat és iegieket botsát.⁸

9. A *fewldeth, fyweth* írása a régi szokás szerint rendes, a *meg szemlelew* is az, amint részletesen megokoltuk, meggyőződésünk szerint megszemlélé-nek olvasandó, mert a névelő elhagyásának daczára is az ige határozott alakban áll, éppen úgy, mint később ebben a sorban: *Fewldeth, fyweth evk meg lathaak*. A rím megköveteli és a költői szabadság megengedi. Nyelvtani szabatoság ellenére rövidség és hangzatosság, vagy naivság kedvéért mind a népköltészet, mind a régi irodalom, amint *Gyulai Pál* a Vörösmarty-féle Bort megissza védelme alkalmából épp annyi eszességgel, mint alaposággal kimutatta, gyakran él e szabadsággal.⁹ Csáthy Demeter kortársai közül Farkas András, Batizi András, Istvánfi Pál, Tinódy Sebestyén, Ilosvai Péter, Gyergyai Albert és Balassa Bálint is.

10. Az *Engem kylthek theged lathnom* sornak személyragos határozatlan igeneve a XVI-ik században általános; a küldeni ige helyesírása pedig szinte annyi változatot mutat, mint a pedig; majd annyiképp jelenik meg a Magyar Levelestárban, amennyi-

¹ *Magyari István*: Az Országokban valo soc Romlasoknac okairól. Sárvár, 1602. 153. l.

² *Székely István*: Soltár Könyve. Krakko, 1548. 21, 23. 65, 85. f.

³ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1881. 9. l.

⁴ *Selyei Balog István*: Temető kert. Várad, 1655. 56, 68. l.

⁵ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakko, 1548. 168. l.

⁶ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1861. 3, 9, 18. lap.

⁷ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1881. 21, 22, 52. l.

⁸ *Magyari István*: Az Országokban valo soc Romlasoknac okairól. Sárvár, 1602. 90. l.

⁹ *Arany János*: Koszorú. 1864. II. f. 498—502. f.

szer írva vala: kylthem, kjltem vala, kildek, kewldethem, kylthek, kwldnek, kyldeth, kwltön kwldök, kjwldethem, kjwlgje és anynyi más.¹

11. A *meg thvdakoznom* ige tudakozódnom helyett is elég-szer fordul elő a régibb irodalomban, kivált erdélyi szerzőknél; úgy hogy nem szükséges sem a bécsi codexhez, sem a Margit-legendához folyamodnunk; megtaláljuk Székely Istvánnál: Tudakozik az én lelkem,² meg Mikes Kelemennél: Végtire talán azt is tőlem fogja ked megtudakozni, hogy mikor esik ott az esső; és megint: Inkább elhiszem, hogy ő tette, csak hozzája ne küldjön ked megtudakozni.

12. Az *azt eryle* mássa sem ritka. A szó ugyan különbözőképp van írva: Pesti Gábor XLII-ik meséjében erülni, Székely István LXXXIX-ik zsoltárában erülnec, egyik erdélyi levélben erwlné; a Magyar Levelestár adalékaiban a legtöbbször eremesth, eremeth, mint a Péter diák kolozsvári tudósításában, a szókezdő ő hang nyílt e-vel fölcserélve. Teljesen hasonló ugyancsak nála eryzik őrizik helyett. Megfelelő szerkezettel találkozunk Zoltán Karolin soraiban: Teged es örölnk egessegben lened és Oroszthony Péter jelentésében a koppáni bég haláláról, ki a nagy hal fogásán való »ewrewltében« maga is a tóba szökelt és bele veszett.³ Hasonló vonzással használja Selyei Balog István: Azt örülöm.⁴

13. A *Neped thernynth thanalnom* sor minden bizonyly hibás, amint Toldy⁵ és Szilády⁶ hiszi, mert mind a rhytmus, mind a birtokos viszony miatt thernynth kellene állnia. Különbön a szót épp ily hangzással megtaláljuk Székely Istvánnál tervin⁷ és a czímtelen erdélyi levélben terwynth tennie.⁸ Ami az igét illeti, nem tanálnom-, nem is tanulnomnak kell olvasni, hanem vagy egyszerűen, ahogy írva van, tanalnom-nak, ami erdélyi tájéjtés lehet s a második szótag a hangja a zártabb o helyett állhat, hisz Torda vidékén ma is lamb a lomb és lovan a lovon; vagy pedig még inkább *tanolnomnak*, ami Péter diák kolozsvári és Oroszy Péter fogarasi levele példáiból: thanosag, zabadolas, minden valószínűség szerint következtethető.⁹ Így használja ezt a szót Székely István is: *tanolsz*.¹⁰

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 169, 225, 258, 259, 230, 231, 241. l.

² Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 77. l.

³ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1881. 28, 330. lap.

⁴ Selyei Balog István: Útitárs. Várad, 1657. 63. l.

⁵ Toldy Ferencz: Az ó- s középkori magyar irodalom története. Pest, 1862. I. köt. 288. lap.

⁶ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. kötet. Pest, 1877. 236 l.

⁷ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 201. l.

⁸ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1881. 51. l.

⁹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 9, 17. l.

¹⁰ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 18. l.

14. A *kez-nép* első szótagja a XVI-ik század folyamán zárt e-vel ejtve Erdélyben, de egyebütt is gyakori volt. Székely Istvánál azon-*kezbe* áll.¹ Gerdy Demeter fogarasi levelében ez a példa-beszéd fordul elő: ky kezeleb az zenhoz, az ionkab fytezyk. Különben a keznép ellentéte a few nep, mint a kez-ember ellentéte a few ember.² Horvát Istvánnak e szó is támaszúl szolgál, hogy az ének *csak* 1526 *után* készülhetett.³

15. A *Dvna vizében* vízből helyett, úgy látszik, szélére divatozott. Mert a Magyar Levelestár teli efféle mondat-szerkesztéssel: My bennwnk egynél töb nem sebesedeth; Egy sem jwtha meg benek; Thehath tob essoith volna kezhoz benek; Ewk adnak nekem egy fertalt benne, mint énekünkben is később:⁴ *Annath adok én feldemben*. Egészen ily módon fejezi be Tinódy Sebestyén Egervár viadaljáról szóló énekét, a mikor

vig voltában

Vigan iszik szikszai jó borában.⁵

16. A *feyer ló* elnevezés ritka, régente is az volt, de az erdélyi nyelvben közkeletnek örvendhetett, amint nemcsak a bécsi codex bizonyítja, melynek két helyére Szilády hivatkozik; de a Finály-féle besztercei magyar-latin szógyűjtemény is,⁶ mely minden valószínűség szerint a XV-ik század második feléből való. Ebben az equus albus-fejér lónak van fordítva, miből látszik, hogy az ismeretes megjelölés ez lehetett.

17. A *mosolyodék* hasonló használata nemcsak régi codexeinkben van meg, de Pesti Gábor egyik meséjében is — az béka mosolodék;⁷ Molnár Albert szent bibliájában: mosolyodéc Sára ő magában; s Balassa Bálint Dobó-énekében:⁸ Reá mosolyodék.

18. A *rekcent* mind az elrejtteni, mind a megsemmisíteni értelemben fel-feltűnik a XVI-ik század irodalmában. Így olvassuk Istváni Pálnál Volterről: hogy ő édes magzatit elrekkentnéje;⁹ Sz. Molnár Albertnél: Azon tanácskoznak, mint rekcenthessék el ötet láb alól. Székely Istvánnál: Eozvegeket es uton iarokat meg ölne es arvakot el rekcentenek;¹⁰ Balassa Bálintnál: Mert már elrekkentette.¹¹ Magyarország és Erdély ezt a szót egyiránt jól ismeri. Sőt a rekcentnéje ragozási alak is annyira ismeretes még

¹ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 171. l.

² Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 232, 233. lap.

³ Horvát István: Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből. Pest, 1825. 51. l.

⁴ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1861. 167, 169, 216. l.

⁵ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. III. k. Budapest, 1882. 161 l.

⁶ Finály Henrik: A besztercei szószeret. Budapest, 1892. 52. lap. 238. lap.

⁷ Toldy Ferencz: Régi magyar mesék, beszélek és erkölcsiratok. Pest, 1858.

⁸ Balassa Bálint: Költményei. Budapest, 1879. 73. l.

⁹ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. II. k. Budapest, 1880. 43. l.

¹⁰ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 94. l.

¹¹ Balassa Bálint: Költményei. Budapest, 1879. 90. l.

országszerte, hogy bizonyításra sem szorul. Kerecsenyi Mihály levelében 1556-ból egyetlen lapon ilyenek állnak: akarnayok, terteneyek, kezdeneye, kezdeneyek, késlefneyek; László diák levelében, ugyan csak 1556-ból, két sorban háromszor fordul elő: varnaya, venneye, elégetneye; Gerdy Demeternél is megvan: kethenye.¹

19. A *karosak* és *nyereségesek* leznek ellenben oly kifejezés, mely különösen erdélyi írók műveiben honos. Ily módon írja Péter diák kolozsvári levelében: Hozzám kéthéségesek volnának,² és Székely István: Azkic jószaggal dicsiretössöc és Mindenféle marhával igen bössöc.³

20. A *meg felelmek* alak leginkább codexeinkben fordul elő. A Jordánszky, Debreczeni, Virginia, Erdy és Érsekújvári codexben, melyek a XVI-ik század első feléből származnak, rendszerint: felelmek, meg felelmek, meg felelmenek. De felbukkan Székely István Soltár Könyvében is: Meg latiac az igazak és meg felelőmnek.⁴ Különböen elterjedtebb a félemlik, megfélemlik.

21. A *wexthw magath* két sorba írása a szerző, vagy még inkább a másoló vétségéből esett; így ott a vers megromlott. Az igének kétségtelenül a rím végett a sor végén kell maradnia; de akkor a vers első sora csak 6, míg a második 10 szótagos, minélfogva a magath az elsőbe, a herczeg után jó, mely alatt valószínűleg javításul vagy toldásként állhatott. Révai⁵ és Toldy⁶ ezt nagyotnak olvassa, s a veszté elé szúrja, amivel az ige határozatlan alakká másul; holott a következő három sorban mindig határozott alakkal áll; de később Toldy,⁷ valamint utána Szilády,⁸ magát fejében veszi és a veszté után teszi; minek következtében az első sor rímtelemmé válik. Melyik a jobb? Azt hiszszük, hogy a mi helyreállításunk, melyet a szórend és rím egyaránt ajánl. A Révai szövegében nagoth,⁹ a marosvásárhelyi másolatban nagath található.¹⁰ Van ugyan példa nyelvünkben a kezdő m-nek n-nel való cseréjére, mint meveti—neveti, mevetés—nevetség,¹¹ de a magánál nem fordul elő. A Magyar Nyelvtörténeti Szótár idézeteiben, melyek a szólásokkal és közmondásokkal 200-on fölül mennek, egyetlen egyszer sem kapható meg; itt

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1861. 22, 178, 198. 1.

² Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 9. 1.

³ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 16, 165. 1.

⁴ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 52. 1.

⁵ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 281. 1.

⁶ Toldy Ferencz: Handbuch der ungarischen Poesie. Pesth und Wien, 1828. 8. 1.

⁷ Toldy Ferencz: Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1882. 289. 1.

⁸ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. k. Bpest, 1877. 239. 1.

⁹ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 281. 1.

¹⁰ Koncz József szives értesítése szerint.

¹¹ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 2. 44. 1.

minden hihetőség szerint csak egyszerű tollhiba, aminő abban az időben elég akad, mint énekünkben az azzok az zot helyett és annyi más.

22. Az *arwih my zakazthonk* — sorban Révaitól Sziládyig mindenki árút olvas. Igaz, hogy az árú a régi irodalomban árú-tétel vagy eladás is: de a jelentés ez árnyalata az ige értelmi alkalmazásának nem felel meg. Két szakasszal később ugyancsak ez a szó van meg, épp úgy írva, az *arwn arad* kifejezésben, ahol már áronnak szokás olvasni. Az az w előbb miért ű, utóbb miért o? Elfeledik megokolni. Az első helyen is árot olvasandó, tehát árt szakasztunk, amivel egy ismert kifejezést vagy szerkezetet kapunk, melyet mind az értelem szabatosága, mind a XVI-ik század közszokása igazol. Mert árát, magvát, nyakát; szavát, szakasztani szerte divatozott: míg az árút szakasztani példátlan jelenség. Árrát sem szakasztotta, min adgya Krisztust, hanem a vásárlók akaratyára hadta — írja Pázmány. Az áron árad erőszakos alliteratio talán átárad, átjut jelentéssel; annyi bizonyos, hogy minden másolatban így van és sehol athad, mint a szerző helyesírása szerint lenne.

23. A *Dwna mellen* Szilády értelmezésével a Dunamellen egy szóban írva olvasandó. Azt hisszük, teljesen fölösleges ez a magyarázat, mert az mellen vagy melléken, vagy még inkább mellé: a Duna mellé el-beköltözék; a mikor az az *n* nem egyéb, mint szóvégi póthang az eszven, ewekken példájára. Mellé különben mellékére, mint a mellett, mellékén; így olvassuk egy tordai levélben: Az Duna melleth wallo twrwkwk mind Buda ffele mennek fel; tovább megint: A Tatarok melleth keth Twrwk had volna, ezek pedig Nezter Ffeirvar melleth volnanak. Más levélben, melynek sem címe, sem aláírása nincs meg: Az Dwna melleth az Aly bassa az arpath, lyzteth, és az zenath igyn gywtety.¹ Mind ebből világos, hogy a mellett mellékén értelemmel közforgalomban volt.

24. A *fnthnya essek* összetételben az első szó nem futnia, hanem futnya, melyet nemcsak a rhytmus követel, de az akkori erdélyi szokás is igazol; így találjuk Gerdy Demeter levelében egyetlen lapon: bochyathnya, terekednye, ely mennye, oda mennye, hogy több más példára ne is hiátkozzunk.²

25. A *zollala mongya wala* épp ily jelentéssel és rimelésel fordul elő Tinódy Sebestyén Dávid királyában:

Egy ű közülök Dávidnak szóllala
Ezt mondja wala.³

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 94, 95, 145. lap.

² Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1861. 22. 1.

³ Szilády Áron: Régi magyar költők válogása. III. kötet. Budapest, 1881. 231. lap.

Ime végig menve minden ritkább vagy kétesebb jelenségen, minden érdekesebb alakon vagy kifejezésen: nincs bennök egyetlen-egy is, melynek megfelelő mássa a XVI-ik század első felének nyomtatott irodalmában, kivált erdélyi emberek műveiben és leveleiben ne volna meg. Az efféle apróságok, mint a chak, hogh, jwta, wyanak, kewethy, tyztesseg' regy, byzonsagonk, el indwl, thenek, thywlek, ewekken és annyi egyéb, szóra is alig érdemes; hiszen a Szalay Ágoston gyűjteményében, kivált erdélyi adalékaiban itt is, ott is felbukkannak. Mert amint kimutattuk, az ének nyelvének jelleme leginkább Erdélyre vall, amennyiben nem egy szava vagy alakja kiválólag, ha nem is kizárólag, itt volt használatos. Eppen azért kritikai taglalásunk és irodalomtörténeti megvilágításunk folyamában mindég különös érdeket és nyomatékokat helyeztünk arra, hogy ezt az erdélyiességet jelezzük és kiemeljük, mert ez az út a legegyszerűbben a Csáthy Demeter ismert töredékéhez vezet, mely utolsó szakaszában nyíltan vallja és hirdeti, hogy a Szilágyságban készült.

Am hasonlítsuk össze a Pannóniai Éneket és ezt a töredéket: a két versnek tartalma, előadása, nyelve, verselése, egészen a jelzők azonos használatáig, a mondatok azonos fűzéséig annyira megegyezik, mint ahogy *egy ember egy ugyanazon munkájának két része* megegyezhetik. S valóban csodálkozunk, hogy ez a teljes hasonlóság, nem, — teljes azonosság, mert a töredék az ének szakasztott mássa, a maga belső erejénél fogva a kettőnek összetartozásáról és egységéről meg nem győzte mind közönségesen tudósainkat, hogy közülök Toldy is, ki még 1828-ban Horvát István tekintélyének hatása alatt együtt, összetartozóként közölte, 1849-ben már nem tudja magával elhitetni, hogy a Csáthy-féle 3 versszak a Pannóniai énekhez tartozik s ettől fogva csakugyan külön-külön emlegeti és ismerteti. »Ugyanis a tárgy azon szakkal — fejtegeti megokolásában — melylyel azt Révai rekeszti be, teljes és kerek egészét képez s ama függeléktől annyival inkább idegen, mert míg annak előadása a hazai krónikáéval teljesen egyezik, e függelék, mely Buda vezért Árpád utódjává teszi, a nemzeti mondától és történettől, különösen az ének forrásától egyformán elüt; mihez még az a körülmény is járul, hogy Horvát szerint a kézirat éppen az ének valóságos vége s a Csáthy-féle három szak között hézagos.«¹

Eme három ok közül az egyik sem oly nyomós erősség, mely kétségtelenül és megingathatatlanul meggyőzne bennünket. Sőt ellenkezőleg, az ének teljes és kerek egész volta a Révai közlésében inkább csak gyanút kelthet, mert a XVI-ik század költőjéről áll igazán, amit *Arany* a népies iskola emberéről mond,

¹ *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe. I-ter Band. Wien, 1850. 373—374. 1.*

hogyha érze, est deus in nobis (már akár Apollo, akár Bacchus), vagy unszoló valamely alkalom, vette a tollat s ami éppen annak hegyére jött, írta, ameddig bírta.¹ A szerkezet művészi volta iránt sem érzeke, sem fogalma nem volt. Aztán az ének a maga tartalmára, az ország megvételére nézve teljes és kerek egész ugyan, de nem az az írás módjára nézve, a XVI-ik század törvényei szerint. Ha nem tudnók is, amit Horvát állít, hogy a három utolsó versszakot Pray hagyta el, mikép az ének régiebbnek tessék; már a kikerekedésből is sejthetnők, hogy valamely újabb *műértő kézen* mehetett keresztül. A XVI-ik század történeti éneke messziről indult és tova-nyúlt, ennél fogva csupán a kor szellemének és a saját emberöltője szokásának engedett, ha Csáthy Demeter nemcsak az ősi hazából való kijövést érintette, de a cselekvényt kiegészítve, azt is megmagyarázta, hogy az ország fővárosának neve miként lőn Buda, melyen épp az ő idejében az egész nemzet szeme függött, mert a nemzet története, a Ferdinánd, Szapolyay és Szulejman harczai, az Izabella kibujdosása és a török foglalása miatt ott futott össze; egyszersmind ha a maga versének keletkezése helyével és alkalmiságával is beszámolt!

Ami a nemzeti mondával és a történettel való összeütközést illeti, csak félig vehető komoly számba. Mert elűt ugyan a történettől s a Pannóniai Ének krónikai forrásától: de vajjon elűt-e a nemzeti mondától, inkább nemmel, mint igennel kell felelnünk?! Hiszen éppen Toldy írja a Csáthy töredékéről, hogy a midőn Budát, kitől hazánk fővárosa nyerte nevét, Árpád közvetlen utódjává teszi, a szerző abban egy ismeretes forrást sem követett, közvetlenül a *nép-mondából* meríthetett, mely hatszázad alatt könnyen elhomályosodhatott s a régi monda hőseit könnyen história-elleni állásba hozta egymással. S ennyiben a Csáthy énekével az összes históriai költészet legérdekesebb darabja veszett el.² Dehogy veszett, legfőlebb pár összekötő versszak hiányzik a Pannóniai Ének és Csáthy-féle töredék közül, melynek szerzője koránsem merített csak a Márk krónikájából, de egyszersmind a régi nemzeti mondából, vagy régi hegedős énekből is, amire vall e Buda részleten kívül még a magyar sereg dunai útja, amaz érdekes betűrímes sorokkal. Már Arany János e helyeken az eredeti néprhythmus lüktetését érezte, betűrímekkel élesítve, melyet a tudákos szerző, ki az éneket újra dolgozta, vagy nem akart, vagy nem birt egészen elrontani.³ Ime, a mondai elem becses töredéke, mint valami drágakő színes szilánkja úgy csillan föl az egyik és a másik részben is, hogy épp az összetartozásra vessen némi sugarat. Mert összeütközésről biztosan csak akkor szólhatnánk, ha teljesen ismer-

¹ Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 341. l.

² Toldy Ferencz: Magyar költészet története. II. kiad. Pest, 1867. 139. l.

³ Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 15. l.

nők a mondai forrást is, melyből énekünk írója a krónika mellett merített; annak hiányában csak akkor, ha egyes mondakörök hőseinek szembeállításában épp oly feltűnő, vagy még feltűnőbb történeti anachronismosok nem fordulnának elő.

Még gyöngébb kifogás az ének és töredék egysége ellen annak hézagossága épp a kettő között, mintha bizony Véletlen ő kegyelme szeszélyének törvényei volnának, hogy hol essék hiány? Csak az, kinek fogalma nincs XVI-ik századbeli nem írott, hanem nyomtatott, ennél fogva sokkal inkább megőrizhetett könyvészeti ritkaságaink változatos csonkaságáról, vehetné elfogadható érvül ezt az ellenvetést.

Nincs, valóban sem a Toldy okaiban, sem az ének és töredék részleteiben nincs alap, hogy két költeményről, két Magyarország megvételéről beszéljünk. Hiszen a töredék két szakasza, mely még az elbeszéléshez tartozik, szinte valamennyi szavastul föltalálható az ének különböző soraiban: ezt csak a Pannóniai Ének költője írhatta, csak az az ember, kinek ugyanaz a nyelve, verselése, előadása, hangja, ugyanaz a szókészlete van. A tojás a tojáshoz nem hasonlatosabb, mint ez a töredék az énekhez:

Ám állítsuk össze a párhuzamos helyeket és sorokat, melyek minden bizonyításnál jobban bizonyítanak, az ének helyesírásával:

A töredék:

Egyiknek neue Buda wala,
Ki ez orzagoth megvette wala.

Az ének:

225. Kynek neue Arpad wala,
385. Ky mynd ez orzagoth byrya wala.

A második sorban különbözik ugyan az ige, ott a háromszótagú megvette, itt a kétszótagú birja van, de a sornak rhythmusa, illetőleg szótag-száma mégis ugyanaz marad, mert az író a mind-et vetette az ország elejbe; s ennek a sornak lüktetésére vagy inkább alkotására emlékszik, a mikor a megfelelő sort és tíz szótagot, a mind kihagyásával képezi.

A töredék:

— w kapythan wala.

Az ének:

245. — few kapythan wala.

A töredék:

Lako hele leen Dwna menteben.
Pesth ellenében, fen egh heghhen.

Az ének:

39. Lako hele,
 92. — Zamos mentében
 151. — fen egh heghben
 152. Zewkes feyervarhoz leen w kezelben.

Ime, ha nem is egy helyen, de elszórva ugyanazon kifejezések és összetételek, melyek annyira megegyeznek, hogy még abban is következetes és hű önmagához az író, hogy a fen egy hegyben megjelölést mind a kétszer azzal határozza meg szabatosan, hogy egy-egy várost hoz véle kapcsolatba, ott Pestet, itt Székesfejérvárt nevezi meg; ennél fogva nemcsak a mondat külső szerkezete, de a benne nyilatkozó gondolkozás jelleme is azonos.

A töredék:

Arrol neweztheek oth az warosth
 Duna menteben kincses Buddanak

Az ének:

91. Arrol neweztheek ott az warosth
 92. Zamos menteben az nemes Deusnak.

A két hely egymásnak szakasztott mássa, nemcsak a mondat fűzésére és tagadására, meg a jelzők használatára nézve; de arra is, hogy a második sornak rhythmikus lüktetése ugyanaz marad. Az énekben ugyan Deés neve Deusnak van írva, következetesen minden másolatban, hogy a szójáték teljesebb legyen, de Deésnek olvasandó egy szótaggal, míg a töredékben Buda két-szótagos név. Az énekes ennél fogva ott névelős jelzővel él »az nemes Deesnek« — itt névelő nélkül alkalmazza a jelzőt »kincses Budának«; így a megfelelő párhuzamos sorban megint megtartja ugyanazt a rhythmikus lüktetést, vagy ugyanazt a szótagszámot.

Mi következik már most ebből?

Békesi Emil szerint, hogy Csáthy Demeter az első *irodalmi tolvaj*. Mert vagy megvolt az eredetiben is ama három utolsó versszak, vagy nem. Ha igen, akkor a Pray-Révai szöveg semmi esetre sem hagyta volna el, mert a szerző megnevezése s az írás helyének és idejének megjelölése bizonyos kornak annyira meggyökerezett szokása volt, hogy annak elhagyása az eredeti ellen elkövetett hűtlenségi vétséget képezett volna; de mert a Pray és Révai szövegéből hiányzik, nem is volt meg az eredetiben; ami mellett bizonyít, hogy a Dugonics példánya sem ismeri azt. Ennél fogva Csáky Demeter a Horvát-féle másolaton minden alap nélkül követeli magának az éneket.¹

¹ *Abafi Lajos*: Figyelő. II. k. 1877. 83. 1.

Szilády Áron szerint pedig, hogy a Pannóniai Ének mai szövege vagy Csáthy Demetertől származik s akkor e három szakasszal kiegészítendő; vagy Csáthy a maga énekében annyira szeme előtt tartotta és követte, amennyire csak követni lehet.¹

Tudjuk, hogy az ének mai ismeretes szövege Pray kezéből való, s annak hűségében vagy hűtlenségében Révainak semmi érdeme vagy bűne, ki úgy bocsátotta közre, hűségesen, amint azt vele Cornides Dániel, barátságosan és bizony ő is hűségesen közölte;² tudjuk, hogy Horvát állítása szerint Pray szándékosan, azért hagyta el a három utolsó versszakot, hogy az ének régiebbnek tessenek. Történettudós létére ugyanis a nyelvi és költészeti régiséget nem méltatta érdeme szerint, s amint Döbrentei felhozza és igazolja az országos tized-szedők 1527-iki esküjének ismertetésében még az írásmódot sem tartotta meg betűről-betűre.³ A nélkül, hogy a nagyérdemű történész kutatói és írói koszorújához nyulnánk, megengedhetjük, amit Horvát és Döbrentei egymás nyilatkozatáról nem tudva, felőle mond, amit Pray maga is vall, hogy nem tartozik a régi írás, talán szabatosabban, régi magyar írás avatottaihoz. Sőt éppen, mivel történész, érthető és menthető a csonkítása. Mert hiszen a Csáthy-töredék előadása ellenkezik minden krónikával, minden történettel; így az ő szemeiben botlásnak, értéktelen, hiába-való és oda nem tartozó toldásnak tűnhetett fel, melyet jóhiszemmel mellőzhetőnek, sőt mellőzendőnek ítél; annyival inkább, mert abban az időben XVI-ik századbeli költészetünk jelleme, versíróink iskolája, eljárása, szokása még vajmi kevéssé volt ismert, hisz Pray, Cornides és Révai közül eszébe sem ötlött egyiknek is afféle befejező szakaszra gondolni. Mindenesetre különös, hogy a Dugonics példánya sem foglalja azt magában; de lehet egészen a véletlen játéka, mert ő már igen »megkopott papiroson, nem kevés heánossággal« kapta s a maga gondolatja után pótolta ki; lehet célzatos elhagyás eredménye, mert hiszen regényébe annál inkább illett, miként régiebbnek látszott; lehet a Révai tekintélyének hatása, hisz már ismerhette ennek szövegét is; ki tudja ma már eldönteni? De annyi kétségtelen dolog, hogy a két kiadás e találkozása meggyőző bizonyosság csak akkor lehetne, ha még soha a világirodalomban egy munka két példánya ugyanazon helyen meg nem csonkult volna; vagy két ember hasonló műveltséggel, mert Dugonics is épp oly jól ismerte a krónikákat, mint Pray, valamely nyelvi vagy költői régiség megítélésénél és közlésénél azonos szempontot nem követhetett és követett volna!

Ami a Szilády Áron két lehetősége közül a szoros követést

¹ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. II. k. 372. I.

² Tudományos Gyűjtemény, 1833. II. k. 89. I.

³ Döbrentei Gábor: Régi magyar nyelvemlékek. Budán, 1844. 386. lap

illeti, minden hosszas érvelés helyett csak az ő szavaira hivatkozunk: hogy két író, ki egymás dolgozása módjával, eszejárásával, izlésével, modorával hasonlíttatván össze, a legcsekélyebb részletekre nézve is teljes megegyezést és egyförmőságot mutasson: éppen nem képzelhető.¹

Nincs egyéb lehetőség, mint hogy a Pannóniai Éneket is Csáthy Demeter írta, kinek töredéke egy pár szakasszal teljesen hozzá illeszthető.

Annyi bizonyos, hogy Csáthyban össze lehet egyeztetni minden egymásba ütköző irodalmi nézetet, melylyel eddig a Pannóniai Ének találkozott. Elesik Szilády Áron panasza, hogy nem lehet megállapítanunk, XV-ik vagy XVI-ik századbeli írásmóddal van-e dolgunk, a helyesírás roppant következetlensége miatt, mely például 157 sorban nyolczszor földet, hatszor feldet, tízszer mindet, háromszor mintet, mendet és mentet pedig egyetlen egyszer sem használ;² mert Csáthy a XV-ik század növendéke és a XVI-ik század írója levén, amint kifejtettük és bebizonyítottuk, a két század helyesírását egyesítette magában annyi mással. Ellenben megállhat Toldy véleménye, hogy az ének valami középkori barát munkája, mire mutat a Deus és Deés nevével való izetlen szójáték, mert Csáthy csakugyan minden valószínűség szerint, amint megállapítottuk és igazoltuk, ferencz-rendi barát, ki előtt a középkori szerzetesek efféle elménczkedése nem lehetett ismeretlen.³ Kortársai közül Farkas András és Batizi András is elkövetnek ilyen szójátékot. Farkas András szerint:

Ah *panistól* hiják jó Magyarországot
Bő *Pannónianak*, bő kenyerő országnak.⁴

Batizi András értelmezéseként pedig a törökök:

Törököknek mondatnak, mert ők mindent *törnek*.⁵

S megállhat Arany János állítása, ki az ének betűrímes helyein az eredeti néprhythmus lüktetését érezte, mert hiszen Toldy a Csáthy töredékében is, amint kiemeltük és idéztük, a népmonda hatására és nyilvánulására utalt. A két ellentmondó idézetet az

¹ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. k. Bpest, 1877. 308. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. k. Bpest, 1877. 220. lap.

³ *Toldy Ferencz*: A magyar költészet története. II-ik kiadás. Pest, 1877. 139. l.

⁴ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. kötet. Budapest, 1880. 17. lap.

⁵ *Ugyanaz*, ugyanott. 105. l.

Arany föltevésével egészen kiegyenlíthetjük, hogy a Pannóniai Ének újra van dolgozva.¹

Igen, de mennyiben:

A fiatal Imre Lajos megkísérelte, hogy a konkolyt a tiszta buzából kiválogassa, a baráti megszerzést a népénektől elkülönítse és arra a következtetésre jutott, hogy a rövid sorok eredetiek és a hosszabbak betoldottak, mert a míg a rendes soroknak meg van a magok sajátos előadás-módja, addig a hosszabbak a krónikai forrásokkal nagyon megegyeznek. Ilyen alapon aztán egész szakaszokat kidob vagy toldásnak bélyegez, de elvének alkalmazásában nincs semmi következetesség. A 10-ik szakaszt eldobja, mint fölöslegest, holott a föld urának és a herczeg lakóhelyének megnevezése szükséges, mert a magyarok egyszerűen csak a Duna-látni küldik a kémlő követet; s ő értesülve uráról és annak lakóhelyéről, úgy megy Veszprémbe, a herczeg eleibe. A 23. és 24. szakaszt a Deus szójátékkal és árszakasztás szokásának magyarázatával toldásnak veszi azért, mert a nyelve lapos, a magyar sereg dunai útjának leírását Kelenföldről az egy »Százhalomnál megszállának« sor kivételével azért, mert a nyelve érdekes, mert tudniillik mind a négy sorban van egy-egy szó, melyet vagy jelentésére vagy alakjára nézve magyarázgatni kell; a 17. és 18. szakaszt megtartja, mert szorosan az eseményre tartozik, noha egyen kívül valamennyi sora hosszabb; végre a 39-ik szakaszt érdekesnek mondja azért, hogy *négyszéle* sorból van alkotva.² Ahány állítás, annyi ellentmondás; s éppen azért méltattuk figyelemre, hogy példájával mutassuk ki, mennyire veszedelmes lejtőre jut, ki az éneket elejétől végig két részre oszthatónak hiszi. Valóban nincs semmi meddőbb, mint az ily kísérlet. Mert hiszen, amint Toldy és Szilády kimutatta, a Deés nevének magyarázatán és a magyar sereg dunai útjának betűrímes leírásán, valamint Budának a töredékbeli történet-ellenes szerepén kívül az ének minden részlete megegyezik a Márk krónikájának elbeszélésével. A sorok rövidebb és hosszabb volta pedig a legkövetkezetlenebb szeszélylyel változik a Katalin-Legendában, a Csikei István históriájában, a Farkas András énekében, hogy másokat ne emlegessünk; úgy hogy az egyebet nem bizonyít, mint hogy Csáthy gyarlón versel, talán mert hivatatlan, talán mert gyakorlatlan, talán mert éneke készítésekor már öreg legény lehetett.

Mi azt hiszszük, hogy a honfoglalásról megvolt a népnek a maga mondája, a hegedősnek a maga éneke, de a míg az a krónikák révén századokig fenmaradt, addig erről az emlékezet lassan-lassan elfeledkezett. Csáthy Demeterig nem jutott el egyéb, mint az a néhány sor a dunai utról és a hagyomány a Buda

¹ Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 15. 1.

² Abafi Lajos: Fegyelők. IX. 1880. 232—234. 1.

történet-ellenes szerepléséről. Mi még abban sem értünk egyet amit Arany János gyanít,¹ hogy a

Felgedeth attad feyer lowan,
És fywedeth aranyos feken

szintén a régi ének töredéke lenne. Mert a krónika megfelelő helyét a szerző alig fordíthatta vagy dolgozhatta volna másképp. A föld és fejr, a fű és fék egy sorba írva mindég betűrímeket fog képezni. De az emlékezet ama néhány soros foszlánya a Csáthy Demeter képzeletét megragadhatta és a krónikára fordíthatta, míg avatatlan és reszketeg kézzel arra buzdult, hogy éneket mondjon a régiekről s hogy abban ama foszlányt érdekes ereklyeként »megmentenéje«. Talán részben az is okozza, hogy olyan egyenetlenek a sorai, mert ama néhány sorban is úgy találta.

Annyi bizonyos, hogy az ének és töredék egy kézből ered, hogy a kettő összetartozik, hogy az egész ama mondai elemeken kívül a Csáthy Demeter verse.

Ezth zerzetteek Zylaghsaghban
Chathy Demeter nagh Gondolyathaban,
Mykorth nagh Bw wala Magyarorzagban
Egh nemŷnemŷ mulathsagaban.

SZÉCHY KÁROLY.

IPOLYI MAGYAR MYTHOLOGIJÁRÓL.*

Ha semmi mást nem irt volna is Ipolyi, mint Mythológiáját, ez maga a legelső helyek egyikét biztosítaná számára a magyar tudományosság férfiai között. Nem akarok én e kiváló munka méltatásába bocsátkozni; csak azt óhajtom Ipolyi leveleiből feltüntetni, hogy *miként vélekedett ő, a szerző, eme nagy munkájáról, annak fogadtatásáról és bírálatairól.*

¹ *Arany János*: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 15. l.

* Ipolyi ezen érdekes levelezésére már több ízben hivatkoztak irodalmunkban. Közzététele alkalmából, méltányosnak tartom, hogy — miután véletlenül tudomásom van róla — figyelmeztessem olvasóinkat az ellenfél, t. i. Csengery és köre álláspontjára is, melyet »Gy. P.« fejtett ki legbővebben a Budapesti Szemle 1886. évfolyama XLVII. kötete 329—336. lapjain.

A szerkesztő.